

„Fújdogál a szellő...”

Árvai Sándor juhász vokális népzenei
repertoárjának szövegcentrikus
vizsgálata

2025. 01. 15.

Tartalom

BEVEZETÉS	3
Előszó	3
A pásztorok mint egyéniségek	4
FORRÁSOK ÉS MÓDSZERTAN.....	7
Források	7
Módszertan	10
ÁRVAI SÁNDOR ÉLETE	11
Árvai Sándor életútja	11
EGYÉN ÉS AZ ÉNEK.....	15
Daltanulás	16
Énekalkalmak	20
Árvai Sándor vokális népzenei repertoárjának jellemzői.....	24
ÖSSZEGZÉS	36
FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK.....	37
Felhasznált irodalom	37
Internetes és más források	42

Függelék tartalma

Ismerősei Árvai Sándorról	3
Énekek szerepe Árvai Sándor életében	6
Az adatközlő és kutató közötti kapcsolat	11
Árvai Sándor életének és repertoárjának kapcsolata	15
Rendszerezés	21
Szöveggyűjtemény	26
I. Pásztordalok	26
II. Betyárdalok	78
III. Bujdosódalok	95
IV. Rabénekek	98
V. Szerelmi dalok	116
VI. Bordalok, mulatódalok	124
VII. Csúfoló dalok	126
VIII. Ballada részletek	126
Képmelléklet	128

BEVEZETÉS

Előszó

A pásztorság és maguk a pásztorok is számos jelentős változáson mentek keresztül az évszázadok során. Elég, ha csak az elmúlt évtizedekre gondolunk. A folyamatosan gyorsuló technikai fejlődés mellett, aminek számos hozadéka is volt/van politikai rendszerek alakultak ki és buktak meg, befolyásolva az állattartás ezen módját is. Napjaink világában is állandó a pásztorhiány, jelentőségük és szerepük csökken, ezzel együtt sajátos kultúrájuk is eltűnő félben van. Pontosabban egy része teljesen eltűnt, másik átalakult, ismét egy más szelete megmaradt. Dolgozatomban egy olyan juhászt mutatok be, aki egész életén át őrizte a birka mellett a saját és szakmájának kultúrelemeit is, illetve azokat és a mesterségéhez tartozó ismeretanyagot továbbadta a következő generációnak. A kutatásom középpontjában a mára nyolcvanas évei végét taposó idős pásztorember, Árvai Sándor áll, aki az ének- korábban a tánc tudásával, valamint szaktudásának és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek komplexitásával emelkedett ki a közösségből. Az ilyen specialistákat a nemzetközi és hazai folklorisztika régóta vizsgálja. Az első kísérletek között említhetjük Asadowskij 1926-ban megjelent írását egy szibériai mesemondó asszonyról és mesekicséről.¹ Magyar előzményként Kálmány Lajost érdemes megemlíteni, aki egy bánáti mesemondónak, Borbély Mihálynak az anyagát gyűjtötte fel és rendezte önálló kötetbe.² Azonban a törekvés tényleges kidolgozása és irányzattá alakítása Ortutay Gyula nevéhez köthető. 1940-ben jelent meg a *Fedics Mihály mesél* című írása, melyben egy kvázi programadó tanulmányt, valamint alanyának életútját és repertoárját közli. Az egyéniségkutatás fontos alapvetése, hogy az alkotót is előtérbe kell helyezni. Továbbá fókuszba kerül az alany környezete is, nem csak a „kész termék”.³ A budapesti iskolaként is hivatkozott irányzat mára jelentős szakirodalommal bír. Elsődlegesen mesemondók és anyaguk, vagy egy-egy település narratív hagyományai lettek összefoglalva a mai napig aktív sorozat, az Új Magyar Népkiáltás Gyűjtemény részeként.⁴ De emellett más folklórműfajok, mint például a tánc, vagy a ballada és specialistáik is középpontba kerültek.⁵ Saját terepmunkám és jelen írásom is Árvai Sándor vokális népzenei repertoárjának szövegcentrikus

¹ ASADOWSKIJ 1926.

² KÁLMÁNY 1914.

³ TÁRKÁNY-SZÚCS 1977: 643.

⁴ DÉGH 1960 és DÉGH 1995.

⁵ MARTIN 2004; KALLÓS 1973.

vizsgálatával az egyéniségkutató iskolához kíván csatlakozni, annak módszertani és elméleti kereteivel együttesen.

Dolgozatomban kísérletet teszek Árvai Sándor énektudásának bemutatására, repertoárjának felvázolására és annak szövegcentrikus elemzésére, noha ez a maga teljességében nem kivitelezhető. Egyrészt a kialakult betegsége miatt, másfelől egy ún. (ének)specialista teljes dalkincsét képtelenség felgyűjteni a terjedelme és jelen esetben variabilitása következtében is. Hasonlót állapított meg Magyar Zoltán is 2022-ben megjelent kötetében Tankó Fülöp Gyugyu történetmondó kapcsán.⁶ Írásom melléleteként egy teljességre törekvő szöveggyűjteményt állítottam össze. A szövegcentrikus elemzések előtt ismertetem a kutatás alanyát, körbejárom az énekekhez és énekléshez fűződő viszonyát. Külön részben foglalkozom a gyűjtőutakkal, melyek keretein belül kerültek rögzítésre az eddig általam felvett dalok. Végül rendszerezem Árvai Sándor repertoárjából az eddig ismert énekeket.⁷

A pásztorok mint egyéniségek

A néprajztudomány és a folklorisztika korábban is kiemelt érdeklődést mutatott a pásztorság felé, sőt kifejezetten pásztor egyéniségekkel foglalkozó munkák is születtek. Ezek közül valamennyi jelen dolgozathoz szempontrendszerével, vagy más pozitívumával hozzájárult. Ortutay Gyula programadó kötetéről már ejtettem szót, így az alábbiakban kifejezetten a pásztorembereket középpontba állító (egyéniiségkutató) írásokkal foglalkozom. Fontos megjegyezni, hogy a következőkben csak legfontosabb személyeket és írásokat áll módomban bemutatni.

Domanovszky György egy Somogy megyei illetőségű több generációs pásztorcsalád két tagjáról írt könyvet *A két Kapoli* címmel. Id. Kapoli Antal (1867-1957) és ifj. Kapoli Antal (1893-1971) mesterségük mellett kiváló tárgyalgató készséggel is rendelkeztek. Fa, szaru, csont és egyéb faragványaik a mai napig kiemelkedő elemei a pásztorművészetnek. Apa és fia egyaránt megkapták a Népművészet Mester- díjat. Előbbi 1954-ben, utóbbi egy évvel korábban, 1953-ban. Ifjabb

⁶ MAGYAR 2022: 31.

⁷ Ez a függelékben, az Éneke szerepe Árvai Sándor életében, Az adatközlő és kutató közötti kapcsolat és Árvai Sándor életének és repertárjának kapcsolata című fejezeteiben olvasható.

Kapoli Antal idősebb éveiben juhászból népi iparművésszé lett. Domnovszky az életutak bemutatása után a stílusbeli, motivikai egyezéseket és különbségeket vizsgálta a két Kapolinál.⁸

Pál István juhász (1919-2015) sokak *az utolsó dudásként* ismerték. Agócs Gergely és Juhász Zoltán a kilencvenes években készítették vele az első interjút, hangfelvételeket. Ezután nem sokkal kiderült, hogy Pál István kivételes ismeretanyaggal rendelkezik úgy a hangszeres (furulya, flóta, duda) és vokális népzene, mint a mesék és elbeszélések, a néphit, népi gyógyászat, illetőleg szakmája terén. 1994-ben megkapta a Népművészet Mester-díjat. A gyűjtők mellett a néptáncmozgalom is felkapta az tereskei pásztort, aki számos rendezvényen és táborban működött közre (a felvételeken kívül). A legtöbb hangzóanyag a Zenetudományi Intézetben és Hagyományok Háza Folklór Adatbázisában érhető el.⁹ Agócs Gergely 1997-ben Pál István egyéniségét vizsgálva, „*Egy szürke, meg egy hamuszín galamb*” - A hagyományos szellemi kultúra egy nőgrádi magyar pásztor életében címmel írta meg diplomamunkáját.¹⁰

A XX. század néptánc kutatása¹¹ több remek táncos egyéniségre is rávilágított. Közéjük tartozott a Beregből származó, de Szatmárba költözött pásztor, Horpácsik János is (1903-1985). Az első táncfelvételt a nagydobosi legelőn készítette róla Martin György 1954-ben. Ezt követően „1955–83 között hatszor készült róla filmfelvétel, ami 18 táncfolyamatot, 455 méter filmet jelent. Ezen kívül kb. 4 óra zenei felvétel¹², majd 500 cédula szöveges anyag készült róla.”¹³ Elsősorban botoló tánca miatt figyeltek fel rá, de nagy vokális népzenei anyaggal is rendelkezett, illetve egykoron tárogatózni is tudott, de erről felvétel nem készült. 1975-ben ő is átvehette a Népművészet Mestere-díjat. Karácsony Zoltán 2005-ben publikálta *Horpácsik János. Egy felső-Tisza vidéki pásztor egyéniségmonográfiája* dolgozatát, melyben interjúlejegyzés formájában közli a vizsgált pásztor életútját, majd összefüggések mentén értelmezi a pásztorbotolóhoz és más

⁸ DOMANOVSKY 1983. Sajnos a szerző nem érthette meg könyvének megjelenését, a szerkesztési idő alatt elhunyt.

⁹ <https://beta.folkloradatbazis.hu/place/CDD6188C-58DD-4576-A1CA-313180219605>.

¹⁰ AGÓCS 1997

¹¹ MARTIN 1977; FÜGEDI—VARGA 2020

¹²<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJob3JwXHUwMGUxY3NpayBqXHUwMGUxbm9zIn0>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

¹³ HUN-REN BTK ZTI Akt. 1626; <http://nepmuveszetmesterei.hu/index.php/dijazottak-neve/117-horpacsik-janos>.
Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

táncokhoz fűződő viszonyát. A kinetográfiai mellékleteken kívül táblázatban (is) rendszerezi Horpácsik énekeit.¹⁴

Ugyancsak szatmári, pontosabban csengeri juhász volt Simon János is (1930-2014). Horpácsikhoz hasonlóan kiváló botforgató és énekes volt. Ezen kívül vőfélyként is jeleskedett. Botoló táncát 1989-ben két alkalommal is lefilmezték.¹⁵ Dalait az Új Pátria felvételek során is rögzítették, ezek a Hagyományok Háza Folkloradatbázisában találhatóak.¹⁶ A tánc- és hangfelvételek mellett szöveges feljegyzés is készült róla.¹⁷ 2013-ban az előző pásztorokhoz hasonlóan szintén Népművészet Mestere- díjjal tüntették ki. Talpas István befejezetlen dolgozatot írt Simon Jánosról 2003-ban.¹⁸

Bár az előzőekben ismertetett személyek és munkák is hozzátettek jelen íráshoz, a legközelebbi előkép és párhuzam mégis Barsi Ernő 1984-ben megjelent *A zene egy sályi pásztor életében* címet viselő egyéniségmonográfiája.¹⁹ A szerző átfogó igényű kötete komplex módon mutatja be Tarjáni András juhász (1894-1974) hangszeres és énekes népzenejét. A szóba forgó munka egyik pozitívuma, melyet saját munkámra is érvényesnek tekintek, hogy az alanyt és repertoárját kontextusával együtt tárgyalja. Hiszen csak ezzel együtt érthetünk meg mélyebb összefüggéseket, vagy a háttérben húzódó, ám nem kevésbé fontos aspektusokat. A területi egyezésen (Borsod m.) kívül a dolgozatok felépítése és tartalma között is számottevő a hasonlóság. De jelentős különbségként említhető, hogy Barsi Ernő elsődlegesen, zenei vizsgálatot végzett. Bár közölt dalszövegeket, kötetében a hangsúly dallamokon és a zenén van.

¹⁴ HUN-REN BTK ZTI Akt. 1626.

¹⁵ HUN-REN BTK ZTI Ft. 1333. 11. és Ft. 1339.

¹⁶ https://beta.folkloradatbazis.hu/search-result?pattern=*simon%20j%C3%A1nos*.

¹⁷ HUN-REN BTK ZTI Akt. 1251.

¹⁸ HUN-REN BTK ZTI Akt. 1728.

¹⁹ BARSÍ 1984

FORRÁSOK ÉS MÓDSZERTAN

Források

A kutatás forrásai igen sokfélék. Igyekeztem minél több típust bevonni. Így felhasználtam többek között audiovizuális, born digital forrásokat és a terepen lévő fényképeket is. A kutatás kiemelten fontos forráscsoportját alkotják a saját gyűjtéseket megelőző hangfelvételek. A kilencvenes évek végétől viszonylag sűrűn keresték fel néprajzosok és laikusok egyaránt Árvai Sándort. Az összes gyűjtőt feltérképezni, megkeresni és anyagaikat beépíteni a kutatásba lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Továbbá a „végtelen” mennyiségű, elsősorban vokális népzenei felvétel sem lendítené előre érdemlegesen a munkát, így ettől el is tekintettem. Azonban a korábbi gyűjtések egyes időszakaiban készült, publikált, illetve magángyűjteményekben lévő számos hangfelvételt a gyűjtők engedélyével felhasználtam. Melyek is ezek a konkrét „pillérek”?

1. Az első felvételeket Papp László készítette Árvai Sándorról az ezredforduló környékén. A napjainkban szűrszabóként dolgozó iparművész több népzenei formációban is közreműködik énekesként, de korábban pásztorsággal is foglalkozott.²⁰ Ismerősei mutatták be az akkor még Hortobágyon dolgozó Árvainak, mondván: „nagyon hasonlóan énekeltek”. A magnetofonszalagra rögzített felvételek jelenleg is Papp László magángyűjteményében találhatók. Lajkó Levente elsőgenerációs juhász, de felmenői között több gazdálkodó is található. Papp Lászlóval közösen is gyűjtöttek Árvaitól. Sándor bácsi nem csak adatközlője, hanem egyben mestere is volt Lajkónak, hiszen tőle sajátította el a juhtartás alapvető szakmai fortélyait. A gyűjtései szintén saját gyűjteményében vannak, de segítőkészen rendelkezésemre bocsájtja a következő időszakban, amiért ezúton köszönettel tartozok.

2. Bárdosi Ildikó erdélyi származású népzene-tanár, aki 1995-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere címet. Pedagógiai tevékenysége mellett gyakorló népdalénekes, ezen kívül Erdély-szerte és a Felső-Tisza-vidéken is végzett gyűjtőmunkát. Népzenei hangzókiadványaiban főként erdélyi anyagokat dolgoz fel. 2006-ban és 2007-ben több alkalommal készített felvételeket Árvai Sándor dalairól. Ezek és más gyűjtései a Hagyományok Háza Folklóradatbázisában érhetők el.²¹ Bárdosi Ildikó *A magyar népi éneklés, avagy a természetes hang művészete* című írásában röviden

²⁰ <https://www.pavavedjegy.hu/papp-laszlo/>.

²¹ <https://beta.folkloradatbazis.hu/search-result?pattern=%C3%81rvai%20S%C3%A1ndor>.

említést tesz Árvairól és repertoárjáról, valamint szorgalmazza a juhászemberről és *nótáiról*²² szóló átfogó munka megszületését.²³

3. A felsoroltak közül Nagy Gábor az, aki szakmai szempontból a legkörültekintőbb munkát végezte Árvaival kapcsolatban. 2005-ben végzett az SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszéken, majd kettő évvel később elkezdte az SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola képzését. Érdeklődési köre elsősorban a dél-alföldi pásztorság és anyagi, szellemi kultúrája. Néprajzos tevékenységén kívül brácsán és fúvós hangszereken játszik a Békés Bandában, valamint a Rozsdamaró Zenekarban. Árvai Sándort 2009-ben ismerte meg, barátján, Lajkó Leventén keresztül. Sándor bácsival az énekek mellett különböző témákban is interjúzott (pl.: kolompok zenéje). Nagy Gábor a kutatásomat fotókkal, hangfelvételekkel és személyes beszélgetésekkel is segítette. Az Árvai-anyaga is magángyűjteménye részét képezi.

Ezen csoport azért is számít jelentősnek, mert a kutatás alanyának fiatalabb korában és más életszituációjában készültek. Így számomra, aki csupán néhány éve ismerhettem meg Árvai Sándort az ezredforduló tájékán, majd azt követő hangfelvételek fontos adalékokkal szolgálnak. Másként megfogalmazva: a kétezres években, vagy azt megelőzően rögzített dalok még „mentesek” voltak a demencia velejáróitól.

A korábbi gyűjtések tükrében nyilvánvalóvá vált, hogy jelentős hiánnyal és némi ellentmondással állunk szembe. Bárdosi Ildikó közgyűjteményekben is elérhető felvételei összesen három alkalom anyagát tartalmazzák. Másoké pedig magángyűjteményeikben található.²⁴ Meglétük örvendetes, de teljesebb gyűjtésre sarkalt. Különösen annak fényében, hogy Árvai Sándor kapcsán gyakorta elhangzik kimagasló énektudása. (Például: pásztornapok –és találkozók alkalmával.) Itt fontos megjegyezni, hogy nyilvánosan csak a fent említett hangzóanyagok érhetőek el, de önkéntes gyűjtők is készítettek hangfelvételeket Árvaival. A hangzóanyagokon kívül Cséke Zsolt *A Hortobágy örökös pásztora* című portréfilmje elengedhetetlen dokumentum Sándor bácsi vonatkozásában, de helyenként pontosításra szorul. Mindezek mellett kissé meglepődve vettem tudomásul, hogy Árvai Sándorról idáig még nem készült publikáció, vagy tanulmány, bár

²² A nóta kifejezés Árvai Sándor egyik megfogalmazása a dalra, énekre. Nem összetévesztendő jelen esetben a magyar nóta jelentéstartalmával.

²³ BÁRDOSI É.N.: 30.

²⁴ Szükséges megjegyezni, Papp László és Lajkó Levente is készségesen segítettek és biztosítottak arról, hogy rendelkezésemre bocsájtják gyűjtéseiket. Segítségükért és nyitottságukért szíves köszönettel tartozom nekik.

szaktudásával és folklorisztikai ismeretanyagával rászolgált. Tehát jelen írás ezt a hiátust hivatott pótolni és orvosolni.

Forrásaim audiovizuális típusába tartozik az előbb említett *A Hortobágy örökös pásztora* című portréfilm.²⁵ Cséke Zsolt 2009-ben rendezett alkotása a *Kamera a hátizsákban* filmsorozat keretein belül valósult meg. A film Árvai Sándor életét mutatja be az idős pásztoreMBER megszólaltatásával. A Kurtityánban töltött gyermekkortól kezdve, a Hortobágyra való lekerülésen és a börtönéveken keresztül egészen Lénárdarócra költözésig kíséri végig a juhász életét. A film során a stáb újból felkeresi Árvaival együtt azokat a helyszíneket, amelyek életében fontos szerepet játszottak: többek között az izsófalvi házának egykori helyét, az állami gazdaságban töltött éve alatt használt szásztelki lakását. A portréfilm címe egyértelműen utal 2007-ben kapott azonos elnevezésű „címére”, de ezen kívül egy másodlagos, ám nem kevésbé fontos tartalommal is bír. Ahogy a későbbiekben látjuk Árvai Sándor a Borsodban fekvő Kurtityánban született és csak később került a Hortobágyra. Bár idősebb korában visszaköltözött a hegyek közé, a legtöbb aktív évét a „Pusztán” töltötte és a mai napig is „odavalónak” érzi magát. Bár néhol pontatlan információkat tartalmaz a portréfilm, alapvetően igényes munka, mely általános képet és kiindulási alapot nyújt Árvai megismeréséhez.

Az internet korában számos olyan amatőr felvétel található a világhálón, elsősorban a Youtube-on, amely dokumentáció Árvai Sándorról.²⁶ Ezek között akadnak helyi televíziók által készített riportok és tudósítások, pásztorrendezvényeken résztvevő civil látogatók tokostelefonnal, vagy kamerával rögzített videóik és természetesen jelentékeny mennyiségű fotó. Legtöbbjük releváns olykor kifejezetten értékes információ-hordozó. A primer használaton kívül segítségemre voltak az interjúk közben is, amikor egy-egy korábbi eseményről, vagy időszakról beszélgettünk. Árvai reflexíven kapcsolódott az egyes felvételekhez.

A terepen talált fényképek bár nem túl sok, azok mégis nagyon hasznosnak bizonyultak a kutatás szempontjából. Főleg ismerőseitől kapta ezeket, túlnyomó többségükön Árvai látható. Az internetes forrásokhoz hasonlóan, e fotók is tematizálhatják a beszélgetés, interjú folyamatát. Közülük is kiemelkednek azok a régi felvételek, amelyek Sándor bácsi rokonait ábrázolják. A terepen lévő dokumentumok kapcsán apró érdekesség, hogy a kutatómódszertan kereti között

²⁵ CSÉKE Zsolt (2009): *A Hortobágy Örökös Pásztora*.

²⁶ https://www.youtube.com/watch?v=7zvmThl_0ZI&list=PLCA7F1183847529CB&ab_channel=sonidus.

készített fénykép, miként válik „terepi forrássá”. Ugyanis az elmúlt években nem egyszer láttam viszont az általam elkattintott képeket a „többi” fotó közt. Bár csak részben kötődnek ide, nem lehet elsiklani Nagy Gábor felvételei felett. Többel találkoztam adatközlőm lakásában is, de ezeken kívül kérésemre személyesen is küldött a 2010-es években Árvainál fotózott képeket.²⁷

Módszertan

A kutatás során igyekeztem énikus szemléletmóddal jelen lenni, próbáltam belülről megérteni azokat az ismereteket, melyek Árvai Sándor énekeihez és szaktudásához kapcsolódnak. A terepmunka során alkalmazott módszerek nagy mértékben követik az egyéniségkutató iskola által kidolgozott néprajzi módszertant. 2021-től kezdődően ez idáig 8 alkalommal jártam Árvai Sándornál. Gyűjtéseim adatközlőm szaktudására és vokális népzenejére terjedtek ki elsődlegesen.

A kutatás során elsősorban félig strukturált, kisebb számban strukturált mélyinterjúkat készítettem.²⁸ Az interjútypus kiválasztását befolyásolta a téma és adatközlőm aktivitása és közlékenysége. A strukturált mélyinterjút rövidebb, konkrétabb témaköröknél, míg a félig strukturált interjút kötetlenebb, az asszociációkat is bevonó tárgyköröknél tudtam eredményesen alkalmazni. Az interjúk mellett személyes megfigyeléseket és tapasztalatokat és használtam fel.

A módszertan részét képezik továbbá a helyszínen készített fényképfelvételek.²⁹ A fotók segítségével dokumentálni lehet a vizsgálat alanyát, a terepet, illetve gyűjtést és annak körülményeit. A fényképek fontos szerepet játszanak dokumentáció mellett a kutatás képi megjelenítésében is. Gyűjtőútjaimról a kezdeti időszaktól eltekintve rendszeresen készült terepnapló is.

A terepen alkalmazott módszertan mellett fontosak feldolgozást segítő metódusok is. A gyűjtött anyagokat lehetőségeim szerint már a helyszínen elkezdtem rendszerezni. Ennek legelső lépése az interjúk timecode-okkal való ellátása, ugyanis a későbbiekben nagy mértékben megkönnyíti a tisztán látást és a visszakeresést. A kutatás otthoni részét képezte az adatbázis építés. Az Excel táblázatba bekerült az összes saját gyűjtésből származó dal a felvétel időpontjával, a

²⁷ Ezúton is szíves köszönet Nagy Gábornak a fényképekért és segítőkészségéért.

²⁸ KOVÁCS 2007.

²⁹ BÉRES 2007.

hangfelvétel azonosítójával, esetleges megjegyzéssel, valamint típusával együttesen. A korábban más gyűjtők révén rögzített énekek elérhető részét egy külön táblába rendeztem hasonló elvek alapján. Az éneket ejtés szerint és köznyelvi változatban is lejegyeztem a gyűjtő személyétől függetlenül. Meg kell említeni, hogy a dolgozat elkészültéig nem állt rendelkezésemre az összes ismert(etett) hangzóanyag. Azokat csak a későbbiekben lesz módom feldolgozni és beépíteni a kutatásba.

ÁRVAI SÁNDOR ÉLETE

Árvai Sándor életútja

Árvai Sándor életét először 2007-ben foglalták össze, viszonylag tömören a Hortobágy Örökös Pásztorai cím megalapításakor.³⁰ Emellett a már említett 2009-es portréfilmje szolgál információkkal életútjáról. Saját terepmunkáim során már nem volt alkalmam hosszabb, egybefüggő életútinterjút készíteni, helyette rövidebb és fókuszáltan életének egy-egy epizódjára vonatkozó interjúkat rögzítettem.³¹ A következőkben e három forrás alapján foglalom össze Sándor bácsi életét.

Árvai Sándor 1936. április 21-én született Kurityánban a család hatodik gyermeként, gróf Battyhány István birtokán. Édesapja, id. Árvai Sándor uradalmi fejős juhászként szolgált a grófi birtokon, ahova Battyhány István hívta meg, miután az első világháborúban megismerkedtek. Édesanyja Ribóczki Zsuzsanna. Felmenői mindkét ágon több generációra visszamenőleg pásztorkodással foglalkoztak. Árvai Sándor 2023. februárjában így emlékezett vissza a születésével kapcsolatban:

„Hát én Kurityánban születtem a grófnál. Battyhány gróf Istvánnál, ugye. Még a keresztelőbe is el...mer, ugye a keresztelő volt, ugye. Elvittek, ugye a templomba, ugye, megkereszteltek, ugye, akkor hazavittek. Még a gróf elgyött haza, oda nálunk, a cselédjénél érted-

³⁰ A Hortobágy Örökös Pásztorai címet 2007-ben alapította Sándor István, a Hortobágyi Nemzeti Park akkori igazgatója, dr. Tiba István, Balmazújváros akkori polgármestere, Rózsa Péter biogazda, és Gencsi Zoltán, a Hortobágyi Kht. igazgatója. Az örökös pásztrok asztalánál tizenketten ülnek. A címet az viselheti, aki méltón őrizte, ápolta, megtartotta, továbbadta ezen ősi foglalkozás hagyományait, aki a dalokat, a pásztorművészetet, az ősi állatfajtaikat és a pusztát megőrizte. https://www.facebook.com/profile.php?id=100068077265825&locale=hu_HU.

³¹ Adatközlőm demenciája miatt nincs mód hosszú interjúkat készíteni.

e, oszt, ugye hát, ugye hozott italt ugye, meg kalácsot sütetett ugye, osztan hát, ugye ott volt ugye, hogy ott volt.”³²

Árvai Sándor már gyermekkorában édesapja mellett elkezdte tanulni a juhászság mesterségét, akit szívesen kísért el legeltetni. 7 évesen már kísérte a birkát, 12 éves korában már fejt. Nemokkal később bojtárja lett apjának. Gyermekkorát a következőképpen idézte fel:

„Gyermekkorom, hallod olyan vót, hogy tudod én is mentem a birkával kifele. Mentem én is a birkával...tudod vót, le vót választva, ugye 300 darab jerkebárány ugye, aki megmaradt ugye anyának. Az külön ugye, leválasztódott, az külön járt ugye. Azt ugye mán, mint mint rendetlen gyerek má én is ugye mentem ugye, hogy mentem én is ugye... Besegítettem, mán én is tudod, amit tudtam, ugye. Elibe kellett állni, ugye, hogy ne menjen el, ugye hogy még hordták be a takarmánt, rácsoltak be, úgy híttuk. Rácsolták be a birkának, addig előtte kellett állni, a kutyával ott álltunk mind, ők [édesapjáék – szerz. kieg.] meg a takarmánt rácsokba rakták bele, ugye éjszakára. Ott vótunk ugye.”³³

A második világháborút követően a kurityáni gróf jószágainak nagyrészt a német csapatok elhajtották, majd a kommunizmus kezdetével az akkori karhatalom megmaradt vagyonát is elkobozta. Az így munka nélkül maradt Árvai család, köztük Árvai Sándor is a közeli Disznóshorvára (ma Izsófalva) települt át. Ott kapott telket a családfő gróf Battyhány Istvántól a világháborúban nyújtott érdemeiért. 1947-ben innen indult el ifj. Árvai Sándor nagybátyjával, Árvai Imrével a Hortobágyra, miután rokonai, ismerősei egy falkányi juhot loptak a németektől. Ott a Hortobágyi Állami Gazdaság megalakulásáig magatartí juhásként dolgoztak. Sándor bácsi így emlékezett vissza:

„Mert bányám, Imre ő a Hortobágyra lement, Kecskés-pusztára. Nem tom, tudod hol van a Kecskés-pusztá?... Lement oda, oszt elcsalt engem is, hogy gyere el, azt mondja, hozzánk. Hát én, mint egy gyerek, ugye. Elmentem osztan, hát ugye, jó helyen vót. Na enni-innivaló vót kérlek, ruha is vót, érted, szép csizmát csináltattak, tudod, ilyen fűzős szárút vót, érted. Meggyszínű vót érted. Csizsmanadrág, minden, szép lajbi, érted-e, oszt ebbe vótunk ugye.

³² Saját gyűjtés: Lénárddaróc, 2023. 02. 25.

³³ Saját gyűjtés: Lénárddaróc, 2023. 02. 25.

Hajtották, érted a rengeteg juhot, nemhogy százat, kétszázat. Ezrével hajtotta a német, tudod ki azt a drága jó juhokat. Oszt ugye, hát ők, ugye tudod, hogy van, balkörmű emberek vótak tudod, oszt akkor százat leszakítottak belőle, az egyik csapatbul is, a másik, oszt bementek az erdőbe, a sűrűbe, érted, már oda nem mentek érted-e. [A németek nem mentek utánuk az erdőbe. – szerz. kieg.]”³⁴

1951 végén Árvai Sándor visszatért szüleihez, azonban a hatalmas mértékű beszolgáltatások miatt apjával együtt konfliktusba került a helyi karhatalommal. Az incidens tetlegességig fajult. Az eset következménye képpen idősebb és ifjabb Árvai Sándort az Edelénybe kísérték kihallgatásra, ahol meg is verték őket. Nem sokkal később az ítélet is megszületett, melynek értelmében Árvai Sándor hét, apja nyolc évnyi börtönbüntetést kapott. Az, hogy ifj. Árvai Sándor hol töltötte le pontosan a rá kiszabott büntetést, nem teljesen egyértelmű. 2009-ben, a róla készült filmben Állampuszta van megjelölve e téren, de 2021-ben Szegedet említette, mint rabságának helyét, a későbbiekben Rimaszombatot és Kálosát. Árvai Sándor elmondása szerint a Hortobágyon is összetűzésbe került a rendőrökkel, ugyanis nagybátyja, Árvai Imre után nyomozva őt is kihallgatták.

Árvai Sándor a börtönévek után visszatért a Hortobágyra, nagybátyjához. Szásztelken tíz évig dolgozott az ottani állami gazdaságban, mint fejős juhász. 1974-ben visszaköltözött Kurityánba, ahol házat vett és az izzó TSZ juhászként kezdett el dolgozni. Árvai egészen 1993-ig, a TSZ megszűnéséig lakott Kurityánban. Ezt követően Szilvásváradra költözött és a közeli Szána-völgyben egy magángazdaságban vállalt munkát.

„Hát úgy kerültem fel kérlek szépen Szilvásra, érted-e, ottan vettem egy házat, osztan megismerkedtem azzal az asszonnyal, oszt ugye elgyöttem Szilvásra lakni. Ugye vót birkám, vettem Szilváson, mer jó helyen laktam. A legelő szélén vót...a kert, oszt mentem mindenfele. Oszt, ugye helyem vót. Meg a birkának meg igen jó helye vót. Ugye, oszt így kerültem oda. Jó vót ott lakni Szilváson.”³⁵

Az ezredfordulón innen is tovább állt és a Szilvásváradtól mintegy tíz kilométerre fekvő Lénárddarócra költözött, az akkori élettársához. Árvai Sándor egy rövid ideig még Lénárddarócon is juhászkodott a saját, nagyjából 150 darabos állományával, azonban a kevés legelő-terület miatt

³⁴ Saját gyűjtés: Lénárddaróc, 2023. 02. 25.

³⁵ Saját gyűjtés: Lénárddaróc, 2022. 09. 23.

eladni kényszerült a nyáját. Ezután újabb három évig elszegődött a Hortobágyra egy magángazdához a Nagyivántól észak-keletre fekvő Lovassy-tanyára. A három év elteltével visszaköltözött Lénárdarócra, ahol a mai napig is él. Bár Árvai Sándor tulajdonában van egy többszobás, rendes ház, ő mégis a közeli nyárikonyhában, ahogy ő szokta emlegetni *rókalyukban* rendezte be az életét. 2015-ben elhunyt élettársa, azóta szomszédai átjárogatnak hozzá. Ezután is korához képest aktív maradt: ellátta szomszédai néhány állatát, vagy valamilyen apró kézi munkát elvégzett a ház körül. 2023. augusztusáig fával fűtött, azt is magának vágta fel (az előkészített darabokat). Hozzávetőlegesen 2018. körül kezdett el Árvai Sándornál jelentkezni a demencia, mely sajnos, ha nem is gyorsulva, de érzékelhetően romlik.³⁶ 2024. áprilisában kérdeztem az idős pásztoembert, hogy hogyan telik egy napja, válasza nyers és őszinte volt: „*sehogy*”. 2019 környékén szomszéd házaspárral eltartási szerződést kötött, így ők segítik a mindennapjaiban. Ugyan 2023 augusztusának végén felmerült, hogy Balmazújvárosra egy idősoththonba költözzön, ez végül nem következett be az egészségügyi állapotára tekintettel. Sándor bácsi jelenlegi állapotával tisztában van, ennek több alkalommal is önreflexíven hangot adott. Saját maga fogalmazta meg az idős korral (és a demenciával) járó kevésbé kellemes aspektusokat. Nem egyszer beszélt a „test és erejének” hanyatlásáról, ám ezt is meglehetősen költőien tette: „*Délutánra, estére jár már a drága Napocska.*”³⁷ Árvai az elmúlásra is reflektál olykor. Korábban, nem velem folytatott beszélgetés közben mondta a következőt: „*Csak toljatok át ide szembe.*”³⁸

Ami az idős pásztoember Lénárdarócon belüli helyzetét illeti, elmondható, hogy Árvai egy nem túl régi beköltöző, de az elmúlt bő húsz évben beilleszkedett és befogadták. A településen ismerik, alapvetően szeretettel beszélnek róla. Voltak, akik munkakapcsolatban álltak vele. Tudják, hogy juhászként dolgozott, illetve énekestudásával is többé-kevésbé tisztában vannak, még ha arról a televízióból értesültek is. Azonban időskori demenciája miatt, ha nem is csökkent a pozitív megítélése, lényeges aspektusnak vélik azt és hamar említik vele kapcsolatban. De akadnak olyanok is, akik kevesebbet tudnak Árvairól, mivel évek óta nem jár már a faluban. A helyiek elmondása szerint korrekt, igazi juhászember, rosszat nem tudnak róla mondani, bár kissé

³⁶ Le kell szögezni, hogy e pásztoembernek a kimagasló vokális népdalkincse és komplex ismeretanyaga a maga teljességében már nem lesz feltárható a jövőben. Továbbá sajnos a recens gyűjtések is inkább a teljes repertoár felvázolásához elegendők. Éppen ezért is érzem szükségét, hogy amíg lehetőség adódik mélyfúrás-szerűen és minél részletesebben kell felgyűjteni Árvai Sándor énekeit és más területekre vonatkozó ismereteit.

³⁷ Ehhez a mondathoz szükséges tudni, hogy Árvai Sándor jelenleg a temetővel szemben lakik.

szükszavú és magának való. Korábban többet járt a faluban is, vagy könyökölt az ablakpárkányon, ahonnan mindenkihez volt egy-egy jó szava, vagy invitálása egy koccintásra. Egy hölgy, akinél érdeklődtem Árvai Sándor magának való természetét nem kötötte össze egyértelműen élettársa halálával, de megjegyezte, hogy „a férfiak megérik, ha meghal mellőlük az asszony”. A falu nagyobbik része pozitívan gondol Árvaira, de mellettük vannak, akik ezzel ellentétesen viszonyulnak hozzá. Egykori házastársának három gyermeke született egy másik kapcsolatból. Már csak egy lakik Lénárdarócon, ő is nagyon ritkán látogatja és kapcsolatuk sem felhőtlen. Illetve néhányan támadják egykori élettársának rokonai miatt. Szomszédai valamelyest más helyzetben vannak. Sokkal gyakrabban, közelebbről és személyesebben találkoznak Árvai Sándor negatívumaival és pozitívumaival egyaránt, így bennük egy árnyaltabb kép alakulhatott ki, mint a legtöbb falubeliben. Velük kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy bár néha nehéz türelmesnek lenniük Sándor bácsival, szeretettel és megbecsüléssel viselik gondját.

Árvai Sándor szerelmi élete és nőügyei meglehetősen összetettek. Élete során több társa is volt, de egyiküket sem vette el feleségül. Egyik kapcsolatából egy lánya is született, de vele minden kapcsolata megszakadt. A lánya családnevét is lecserélte. Pár évvel korábban, egyik terepmunkám során említette, hogy itt járt a lánya és unokája³⁹, de azóta ismételen megszűnt a kapcsolat közöttük.

Árvai Sándor a legutóbbi időig, amíg egészségügyi állapota engedte rendszeres résztvevője volt a különböző pásztortalálkozóknak és rendezvényeknek, többek között Budapesten a Fonó Budai Zeneház által szervezett Pásztornapnak, Hortobágyon a ki- és behajtási ünnepségeknek és Várhosszúréten a gömöri és felvidéki pásztorok összejövetelének is. 2007-ben 11 másik pásztoremberrel együtt ő is elsőként vehette át a Hortobágy Örökös Pásztora címet.⁴⁰ Árvai Sándor 2023. augusztus 20-án megkapta a Népművészet Mestere díjat kimagasló tánc- és ének tudásáért, valamint komplex egyéniségéért, mely a pásztori életvitelben mutatkozik meg.

EGYÉN ÉS AZ ÉNEK

³⁹ Könnyen lehet, hogy ezen állítása dédunokájára vonatkozik.

⁴⁰ https://www.facebook.com/profile.php?id=100068077265825&locale=hu_HU.

Daltanulás

Az egyéniségkutató iskolát követő munkákban rendszerint kitérnek a szerzők a vizsgált egyén és alkotási műfaja kapcsolatának azon szegmensére, mely az átadást-átvételt tárgyalja.⁴¹ Ettől a „hagyománytól” jelen dolgozat írója sem kíván eltérni. Hiszen azon túl, hogy Árvai Sándornak és énekes repertoárjának kontextualizálása sérülne a tanulási folyamatok is összetett képet mutatnak. Az alábbi szakaszban az idős juhász daltanulási eszköztára és körülményei kerülnek részletezésre.

A gyűjtések során nem egyszer érdeklődtem a dalok háttéréről. Kíváncsi voltam a dalkincs honnan és milyen módon tevődött össze. Elsőként érdemes a *kitől tanulta?* kérdésre válaszolni. Első impulzív közösségként a családot említhetjük, ahol a gyermekek megismerkednek és elkezdik elsajátítani az első dalokat.⁴² A korábbiakban szó volt id. Árvai Sándorról, aki megalapozta legkisebb fia dalkészletét. Az apa maga is kiemelkedő énekes volt. Tudását konstruált szituáció(k)ban is kellett prezentálnia (ahogy később fiának is). Adatközlőm több alkalommal is felidézte, hogy a kurityáni uradalomban gróf Battyhány István megkérte az édesapját énekeljen neki *juhásznótákat*.⁴³ Árvai Sándor számára meghatározó jelentőséggel bírt, amikor kisgyermekként apja az ölébe vette és úgy énekelt (neki). Természetesen ekkor is elsősorban juhászénekeket. Édesanyját e téren sokkal kevesebbet említette. Ami, viszont számunkra is fontos, hogy anyja is gyakran énekelt pásztordalokat. Ő is juhászcsaládból származott, így nem csak a házassággal együtt került be a pásztortársadalomba. Így mindkét szülőjétől elsődlegesen egy nagyon konkrét témát és daltípust hallott gyermekként. Bizton állítható, hogy édesanyjától tanult dalokat Sándor bácsi, de kétségtelen, hogy az apjától nagyobb mennyiségű *nótát* örökölt. Árvai Sándor repertoárjának alakulásában a családból még nagybátyjának, Árvai Imrének is jelentős szerepe volt. A családhoz egyébként is közelálló rokonnal került le a Hortobágyra, ahol kettő szakaszban ugyan, de több éven keresztül együtt dolgoztak. A gyűjtések során több dalnál is említette Sándor bácsi, hogy ezt nagybátyjától (is) tanulta. Id. Árvai Sándor és öccse dalkincse nagymértékben hasonlított egymáshoz, de akadtak olyan énekek, melyeket csak Árvai Imre *tudott énekelni*. Ezeket mintegy kiegészítésként tanulta meg Árvai Sándor, apja jelentős dalanyaga

⁴¹ BARSZ 1984: 74—83.

⁴² UJVÁRY 1977: 106—107.

⁴³ Kétségtelenül idegen szituáció ez egy uradalmi juhásznak. Azonban fontos tudni, hogy bár kvázi „előadást” tarott id. Árvai Sándor Battyhány Istvánnak a két fél között (a kor megszokott viszonyaitól eltérő módon) kölcsönös tisztelet volt a másik felé.

mellett. Adatközlőm elmondása alapján Árvai Imre (is) kiemelkedően jó énekes volt: „*Valamikor Debrecenből vótak itten a zenészek ugye. Oszt na hát jól muzsikáltak ugye. Aztat húzattuk Imrével ugye ezt a pástornótát ugye. Ugye Imre, ő borzasztó tudta danolni ugye minden...én meg se közelíthetem, ugye. Ő borzasztó tudta danolni ugye minden nótákat.*”⁴⁴ Még ha ez az állítás túlzó is, Árvai Imre énektudásáról árulkodóan hat.

Árvai Sándor gyermekként a környezetében élő, vele egykorú társaitól is tanult dalokat. Az uradalomban dolgozó cselédek és gyerekeik gyakran kerültek interakcióba egymással, amikor is lehetőségük volt a másik által ismert dalokat, mondókákat megtanulni. Ezek mennyisége nem túl jelentős, azonban egy érdekes viszonyrendszer lenyomata mutatkozik meg. Korosztályán belül jobbra a pástorgyermekekkel kapcsolódott és énekelt közösen, vagy tanulták meg egymás *nótáit*. A nem pástorsággal foglalkozó szülők gyermekeitől valamelyest elszeparálódtak. „*Nem tudtak azok danolni*”. Egyrészt a kezdetleges dalanyaguk is nagyobb mértékben különbözött egymástól, illetve (ennek következtében is) a kapcsolatuk sem volt szoros. Így mindenki a saját szűkebb szociális hálójába tartozókkal érintkezett elsődlegesen. Kevésbé markánsan, de itt is kitűnik a pástortársadalom zártsága és a más rétegektől való elkülönülése.⁴⁵ (De természetesen ez nem jelent kizárólagosságot, hiszen az uradalom más közeget teremtett a magatartási⁴⁶, vagy megfogadott pástorok környezetéhez, és mint élettér összekötötte a benne dolgozókat.) Árvai gyermekkorában az iskola potenciális interakciós térként is felfogható, ahol lehetőség lett volna újabb dalokat elsajátítani, de ez nem történt meg.

Munkám alanya az idősebb pástoroktól is tanult el énekeket a Borsodban töltött fiatal éve alatt. Az egymással jó viszonyt ápoló kollégák közösségi alkalmakon gyakorta találkoztak össze, ahol szinte elmaradhatatlan elem volt a *nótázás*. Sándor bácsira ilyenkor és legeltetés közben is „*ragadt valami*” társai dalaiból. A szaktudás elvesztése mellett már ekkor is fontos volt számára az ének és az éneklés. Ehhez hasonlóan a Hortobágyon is gyarapodott a repertoár. Az ott ismert és énekelt dalok egy része újdonság volt Árvai Sándor számára, azonban idővel ezek is beintegrálódtak a készletébe. A két helyről táplálkozó repertoárja miatt Árvai, bizonyos

⁴⁴ CSÉKE Zsolt (2009): *A Hortobágy Örökös Pásztora*.

⁴⁵ PALÁDI-KOVÁCS 2000: 129—130.

⁴⁶ SZABADALVY 1980: 483—484.

tekintetben, de különbözött a legtöbb hortobágyi pásztoembertől: „*ők nem tudták ezeket a borsodi nótákat*”.

Idősebb korában a daltanulás intenzitása mérséklődött, majd „le is zárult.” Ez teljesen logikus, hiszen visszatérve Borsodba már kevesebb, számára ismeretlen dallal találkozott, továbbá igénye sem volt különösebben az új énekek elsajátítására. A XX. század végére pedig a közösségi alkalmak is átalakultak, a (közös) éneklés és mulatás kikopott a hétköznapiak és az ünnepek divatjából.⁴⁷ Noha Szilvásváradra, majd Lénárddarócra költözése után hallott új dalokat, azokat már nem tanulta meg. „*Olyan dolog, hogy hallottam, de csak erre összpontosultam, erre a régi nótákra. Ez vót a valóság ugye. Meg ezt szerették az urak is hallgatni.*”⁴⁸

Az énektanulásnak több különböző technikáját detektálható Árvai Sándornál. A leginkább érvényesülő „módszer” a hallás utáni tanulás volt. Ahogy a korábbiakban már utaltam rá, adatközlőm környezetében mindig is jelen volt a dalolás. Az idősebb generáció énekalkalmain gyakran vett részt apja mellett, ahol lehetősége volt *ellopni nótákat*. Ez a maga „természetességében” zajlott. Árvai szemszögéből e folyamat a mindennapi élet velejárója volt, belső evidencia.⁴⁹ Azonban ez esetben is megfigyelhető egyfajta tudatosság, mely egyáltalán nem zárja ki az organikusságot és nem kerül disszonanciába vele. Egyúttal megmutatja az alany az ének és az éneklés iránti érzékenységet. „*Olyan dolog, hogy danolták ugye, oszt én is ugye, mint inas ott lesekedtem, hallgatóztam. Oszt hát...ragadt rám.*” Sándor bácsi kimondottan bővíteni kívánta a dalanyagát. Amikor dalolásra került a sor, akkor az ennek megfelelő attitűddel és „éberen” volt jelen.

Idősebb Árvai Sándor azon túl, hogy a juhászmesterségben is megalapozta legkisebb fia tudását, a *nóták* terén is próbálta okítani. Nem beszélhetünk rendszeres daltanításról, de Árvai apja több ízben célzottan adott át egy-egy dalt fiának. Az „énekórák” színhelye a családi otthon, vagy a legelő volt. „*Hát danolta édesapám, oszt utána kellett danolni. Ismételni, menni utána.*” A sorokra, vagy kisebb szakaszokra lebontott dalt először elénekelte, majd a gyermek Sándornak ismételnie kellett. Ha pedig az egész *nótát* átvették, egyedül kellett elfűjnia. Ennek a fordítottja is megfigyelhető, amikor Árvai Sándor kérte meg külön egy ismerőst (leggyakrabban idősebb

⁴⁷ KRIZA 1983: 214.

⁴⁸ Az „urak” kifejezés itt turistákat, gyűjtőket és színpadi műsor esetében a szervezőket jelenti.

⁴⁹ Ezt más pásztorokkal készített interjúm is megerősíti.

juhászokat és édesapját), hogy tanítsa meg neki az adott dalt. Erre általában akkor került sor, mikor egy *nótát* meghallott, de nem emlékezett tisztán a dallamára, vagy szövegére, illetve, ha nem tudta úgy elénekelni, ahogy azt szerette volna. Ilyen esetekben megkérte az énekest, hogy dalolja el még néhányszor. Az elsajátítás itt gyorsabban zajlott. Az énekeket nem bontották részeire, hanem egyben, a maga teljességben ismételték el.

Árvai Sándor daltanulási módszerei között említhető a jegyzetek készítése. Bár nem ez volt a leginkább használt technika, az teljesség érdekében nem mehetünk el mellette. A feljegyzések vázlatosak voltak, nem kidolgozott és letisztázott írások. A címek, vagy strófák felírása a memóriát segítette. Egy-egy nehezebben megtanulható *nóta* hamarabb eszébe jutott. A lejegyzések a tanulási folyamat ideje alatt voltak fontosok. Miután a dalok megszilárdultak és beépültek a repertoárba, Árvai a dalolási alkalmakkor már nem használta azokat.

Kutatásom alanyának dalkészletében túlnyomó részben pásztor- és betyárdalok találhatók. Ez több egymásba fonódó aspektus következménye. Családi- és ismeretségi körében a foglalkozás magas arányából adódóan domináltak a pásztorsághoz kapcsolódó dalok. Visszaulva a fentebb leírtakra: Árvai ilyen közegben szocializálódott, az énekek közül ezt szerette legjobban fűjni. „*Jó lesz-e, ha danolom ezt a juhásznótát?*” A metonimikus kérdésben a *juhásznóta* alatt több olyan dal értendő, mely témájában és szövegében kapcsolódik a juhászshoz, tehát nem pusztán külön csoportról, hanem egy egységről is beszélhetünk. A tanulásnál ez vissza is köszön, hiszen elsősorban pásztor dalokat tanult meg, csak az után a más tematikájúakat. Bizonyos mértékéig egy spirális folyamatról van szó. Bár a repertoárjában lévő valamennyi dalt szívesen énekli, a *juhásznóta* mint önálló csoport egyértelműen elkülönül a többi énektől. Ez nem csak a gyűjtések implicit tanulsága és egy külsős megállapítás. Árvai Sándor maga is több ízben direkten utalt erre a megkülönböztetett kategóriára. „*Hát tudod, ugye én juhász származás vótam ugye. Oszk csak a juhásznótákat kellett megismételni ugye, danolni ugye.*” A parasztdalokat Sándor bácsi lenézte, ezért nem is nagyon tanult efféléket, a repertoárban nem jellemző. (Itt ismét visszatérhetünk és egyben utalunk a már többször kifejtett különbségre és hierarchizált viszonyra a pásztorok és a parasztek tekintetében.) Az idős juhász interjú keretei között is elmondta, hogy a „*pugrisnóták*” nem illettek a pásztorokhoz. „*Hát ezekkel nem nagyon foglalkoztak...A juhászember nem foglalkozott a parasztnótákkal ugye. Az csak a juhásznótákkal ugye.*”

Árvai Sándor énekkincsében érezhetők műzenei impressziók is. Viszonylag kevés olyan dal van, melynek gyökerei a mődal, vagy a magyar nótához vezetnek, de átsiklani felette könnyelműség és hanyagság volna. Habár Árvai életében fontos szerepet töltött be a hozzá hasonló emberekkel létesített interakció és saját közegéből hozott szórakozási formák megélése, az ettől eltérő kulturális hatások rá és dalkészletére is hatással voltak. A magyar nóták folklorizálódott változatai többnyire adatközlőm fiatal- és felnőttkorában épültek be repertoárba. A *Beszegődtem Tarnócára bojtárnak...* kezdetű népies mődal⁵⁰ tematikája miatt logikus módon kapcsolódik a *pásztornótákkal* teli énekkincsbe. Az *őszirózsa, fehér őszirózsa* című magyar nótának csak részletei tűnnek fel egy önálló dalként. A műzenei behatások pontos megismerésénél is gondot okoz a demencia, mivel jelenleg már csak egy hozzávetőleges arányt lehet vizsgálni. Nem zárható ki, hogy Árvai direkt inkább pásztordalokat énekelt a gyűjtőknek („mivel arra kíváncsiak”). De ennek a fordítottja is valószínű, vagyis a gyűjtők elsősorban *pásztornótákat* kértek/kérdeztek Sándor bácsitól. Összeségében megállapítható, hogy a műzenei elemek jelen vannak a repertoárban, de nem túl jellemzőek.

Énekalkalmak

Az előzőekben már több helyütt rövidebben érintettem az éneklési alkalmakat. Jelen alfejezetben ezeket az utalásokat fejtem és egészítem ki. Az ismert információkat egy másik oldalukról közelítjük meg. A feladatot nehezíti, hogy Árvai Sándor már nem emlékezett egészen tisztán az egyes alkalmak pontos részleteire. Azonban hiba volna teljesen kihagyni eme szakaszt, ezért a szakirodalomra támaszkodva a dalolások főbb ismérveit és kereteit ismertetem. Árvai életét végigkíséri az éneklés, így nem feltétlen volt szükséges egy-egy kiemelt eseménynek történnie, hogy *nótázzon* egyet. Ezt a következő mondata is jól példázza: *”Tudod, hogy van: a nóta az félegészség.”*

Sándor bácsi gyermekkorában, az uradalmi időkben a gazdasági év jelentősebb eseményei remek alkalmat kínáltak a társas összejövetelekre, ezáltal a táncolásra és éneklésre is. Ezek közül leginkább az aratás befejezését megünneplő kepebál emelkedett ki.⁵¹ Gróf Battyhány István

⁵⁰ Lásd a szöveggyűjteményben: 13. dal.

⁵¹ PESOVÁR—ÚJVÁRY 1977: 134.

általában rangos vendégeket is meghívott az eseményre a hivatalos uradalmi *dolgozók*⁵² mellett. Mivel a második világháborúval az uradalmak is megszűntek, Árvai Sándornak ezen alkalmak gyermekéveinek, viszont annak meghatározó része volt. 8-9 évesként inkább még passzív szereplője volt a kepebáloknak, de beszélgetéseink során többször kiemelte, mint *nótázási* lehetőséget. Sokkal aktívabban vett részt viszont 10-12 éves korában, a saját korosztályával, kiváltképpen a juhászcsaládokból származó társaival történő éneklésekben. Az akár spontán módon is szerveződő találkozók szórakozási és időtöltési tevékenységként is értelmezhetőek. Az éneklés mellett ugyanúgy előkerültek a játékok, táncok is. Árvaiéknál közösségi eseményeken kívül otthon is jellemző volt a dalolás, ahogy legeltetés és munkavégzés közben is. Továbbá éneklési alkalomként kell kezelni az elemi iskolai tanórákat is, ahol csoportosan, vagy éppen egyedül, felelősszerűen került sor az éneklésre. A kurityáni uradalom zárszámadásait követő szórakozás is alapvető dalolási lehetőség volt. A gazdasági szempontból is fontos esemény rendszerint egy nagyobb „mulatással” zárult. Érdekes részlet ezzel kapcsolatban, hogy Árvai beszámolt egyfajta ének(lési) versenyről: a csoportosulások, társaságok felváltva, *egymás ellen danoltak*.

Sándor bácsi legénykorában megsokasodtak a dalolás lehetőségek is. Életkorából fakadóan több eseményen tudott aktívan részt venni, ezen kívül pedig az igénye is megnövekedett. Egy évben ugyan nem túl sűrűn, főként a téli időszakban, de rendeztek bálakat, melyek lebonyolításáért a fiatal felnőtt fiúk voltak a felelősek, akik már *emberek* voltak. Itt is egy csoportos szórakozási alkalomról beszélhetünk, ahol bár fontos, de nem egyedüli cselekvés volt a dalolás. Hasonlóképpen a vásárok esetében. Árvai Sándor édesapjával és egyedül is gyakorta megfordult a Felsőnyáradon, Ragályban, Putnokon és Rudabányán. A vásárok az anyagi értékkel bíró árucserén kívül számos más funkcióval és adottsággal rendelkeztek. Ezek közül ide vonatkozóan a találkozási potenciál a releváns. A földrajzilag egymástól messzebb eső területeken dolgozó pásztorok (és természetesen más foglalkozású, státuszú emberek is) egy nagyobb vonzású központi helyen tudtak interakcióba kerülni egymással. Árvai is többször hangsúlyozta, hogy a vásárokból *igen sokféle-fajta ember megfordult*. Az „olvasztótégelyként” is értelmezhető eseményeken az anyagiak mellett intenzíven

⁵² CSÉKE Zsolt (2009): *A Hortobágy Örökös Pásztora*. 13:05—13:23 mp.

cserélődtek a kulturális javak is.⁵³ A *nótázást* még inkább elősegítette egy-egy jól sikerült üzlet és az abból befolyt bevételi profit.⁵⁴

A dalolási alkalmak között néhány spontán „szerveződő” is található. A következő esetekben nem volt egy megrendezett esemény, kvázi külső keretekkel. Árvai Hortobágyon töltött ideje alatt nem egyszer *csináltak maguknak* rögtönzött mulatást. Megannyiszor erre a pusztában, egy *csendes helyen* került sor. Ebből kifolyólag a résztvevők, leginkább pásztor emberek száma viszonylag szűk skálán mozgott. Sándor bácsi már pontosan nem emlékszik, hogy honnan hívtak zenészt, zenészeket, de túlnyomórészt mindig akadt(ak). Romantikusnak tetszhet a mulatás egy csárdában, ráadásul Hortobágyon. De a végtelenségig idealizált zsánerkép mögött valós cselekmények is meghúzódnak. Árvai Sándor nagybátyjával sokat énekelt a Hortobágyi Csárdában és a közeli fogadóknak. A XX. század második felében még több helyen általánosak voltak a vonós zenészek, akik csak emelték egy ilyen hirtelen jött dalolás volumenét. Kiemelt események voltak a lakodalmak az éneklés tekintetében (is). Ahogy azt már korábban leírtuk a szoros és zárt viszonyoknak köszönhetően sok pásztor gyűlt össze egyes lakodalmak alkalmával, ami még inkább elősegítette a közös *nótázásokat*. Így az esküvőhöz kapcsolódó elemek és tematika mellett sűrűn kerültek terítékre a pásztordalok is.

Az idős juhász nem csak társaságban szeretett énekelni, egyedül töltött idejében is szívesen fordult a *nóták* felé.⁵⁵ A legeltetés, vagy egyéb birkák körüli feladatok közben (pl. rácsolás) szívesen elfűjt egy-két pásztordalt. A kolomp- és pergőszíjak díszítésekor, varrásakor is gyakran dalolt, ezzel színesítve a munkafolyamatot és szórakoztatva magát.

A múlt század közepétől egyre több pásztortalálkozó került megszervezésre Hortobágyon és az ország más tájain is. A rendszerváltozást követően számuk pedig csak növekedett. Napjainkban számos helyen tartanak pásztornapokat. Bár megnevezésük eltér, tartalmukban igen sok hasonlóság fedezhető fel. Émikus nézőpontból a pásztoroknak találkozási és megmutatkozási lehetőséget biztosítanak e rendezvények.⁵⁶ Ezzel legtöbbször együtt jár egy színpadi műsor is, ahol

⁵³ DANKÓ 1973.

⁵⁴ BARSZ 1984: 86—88.

⁵⁵ BARSZ 1984: 84.

⁵⁶ Az elmúlt néhány éve már pásztoroknak nem csak folklorisztikai szempontból releváns tudása van a fókuszban, hanem ökológiai, botanikai ismereteik és szakmájuk komplexitása, annak a XXI. században is hasznos szegmensei is bemutatásra kerülnek.

leginkább folklórtudásukat prezentálják a közönségnek. Árvai Sándor kettő régióhoz való kötődése révén a felvidéki és a hortobágyi rendezvényekre is „hivatalos”. A pásztortalálkozókon és pásztornapokon kétféle éneklési lehetőség figyelhető meg. Az egyik a színpadi megmutatkozás, amikor egymásnak adva a mikrofont, az eredeti funkciójától eltérően énekelnek egy, vagy több *nótát* (Ennek pontos keretei a rendezvény adottságaitól is függenek.) Ezt megelőzően és követően pedig a „backstage-ben” beszélgetnek és (organikus módon) szórakoznak, melynek elmaradhatatlan velejárója a dalolás.⁵⁷ Sándor bácsi nótás kedve miatt előszeretettel ki is használja az ilyen események lehetőségét. Az utóbbi pár évben viszont sajnos már nem tud ellátogatni se Budapestre, se más páasztornapokra, összejövetelekre.

Az éneklési alkalmak között kell említeni a gyűjtéseket is. Az előző esethez hasonlóan itt is részben külsőleg kreált szituációban történik a dalolás, ám ez nem feltétlenül igaz mindig. A néprajzi terepmunkák során általában egyedül énekel(t) Sándor bácsi, de előfordult, hogy több pásttorral együtt vették fel az énekeit. A gyűjtéseknek több érdekes aspektusuk is van, melyeket érdemes megvizsgálni. Mára talán kevésbé igaz, de korábban Árvai Sándor számára is új/idegen helyzet volt, hogy felveszik énekeit. Bár személy szerint (és feltehetőleg a korábbi gyűjtők is) törekedtem és törekszem arra, hogy minél kevésbé befolyásoljam adatközlőmet a vokális népzenejének rögzítésekor, óhatatlanul is hatással voltam/vagyok rá, ami a dalok egyik, vagy másik irányból történő (részleges) szelekcióját eredményezheti. Mivel Árvai szociális élete az utóbbi években lecsökkent, párhuzamosan a *nótázási* lehetőségek száma is visszaesett. Ennek ellenpontjaként és majdnem egyedüli dalolási alkalmakká váltak a gyűjtések.⁵⁸ Nem szabad túlmisztifikálni egy-egy gyűjtés jelentőségét, de az éneklés és a beszélgetés örömforrása (lehet) az idős pásttorembernek, egyúttal trenírozza is hangját, memóriáját. (Utóbbi a demencia miatt is fontos.)⁵⁹

Árvai Sándor életében a dalolási alkalmak rendkívül összetett elemek. Alapvetően közösségi események, de egyedül is talál módot az éneklésre. Az környezete és állapota változásával az éneklési lehetőségek is átalakultak: némelyek eltűntek, mások később megjelentek. Az dalolás és az ének mindig meghatározó része volt és a mai napig is az Árva életének.

⁵⁷ https://www.facebook.com/zsrepasy/videos/10156726179301221?locale=hu_HU.

⁵⁸ Fontos a „majdnem” kifejezés, hiszen Árvai Sándor magától, a maga kedvére a mai napig szokott énekelni.

⁵⁹ GEDEONNÉ 2020.

Legtöbbször örömeit fejezte/fejezi ki ezen örömforráson keresztül, de a mindennapi életben és munkájában is „társai” (voltak) kedves énekei. Nótás kedvéhez az éppen jelenlévő társaság is előszeretettel viszonyult. Tudták, hogy jól énekel és szerették is hallgatni. Ez fordítva is igaz: ha Sándor bácsi mástól hallott egy általa nem ismert éneket, vagy az illető előadása tetszett, azt nyíltan ki is mondta.

Árvai Sándor vokális népzenei repertoárjának jellemzői

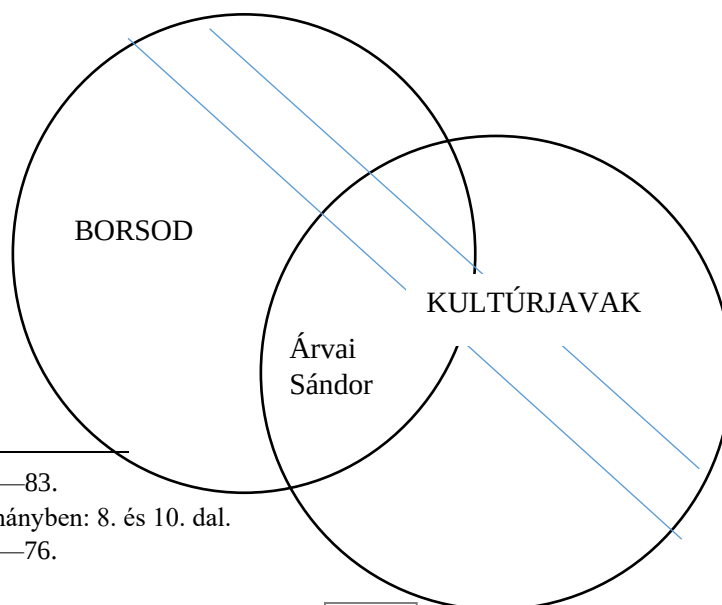
Árvai Sándor vokális népzenei repertoárját többféleképpen is meg lehet közelíteni. Földrajzilag mely régiók elemeiből építkezik, Árvai dalai milyen tematika csoportokba rendeződnek, vagy éppen melyek azok a jellemzők, amelyek elkülönítik más énekesek énekkészletétől. Az előbbieken felsorolt lehetséges szempontok mindegyike releváns és lehetőségeinkhez mérten ki is térünk valamennyire. Azonban nem felejtethjük el, hogy jelen dolgozatban elsődlegesen a dalkincs szövegcentrikus vizsgálatára teszünk kísérletet.

Árvai Sándor életútjában három olyan terület figyelhető meg, melyekkel földrajzi értelemben lokalizálni lehet dalkincsének forrásait. 1. Kurityán és Felső-Borsod 2. Hortobágy és környéke 3. Szilvásvár/Lénárdaróc és környéke. Ha a népzenei dialektusokat vesszük alapul az 1. és 3. régiót össze lehet vonni, mivel mindkettő a felvidéki dialektus részét képezi.⁶⁰ Ezen kívül közigazgatásilag is a mai Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéhez tartoznak. Árvai Sándor – ahogy már korábban szó volt róla – Kurityánban született, az első énekeit ott tanulta meg, melyek az északi sáv dalanyagát képezték. Édesapja és környezete révén (logikus módon) alapvetően a gömöri, borsodi elemekkel találkozott. Amikor az ezredforduló környékén Szilvásváradra, majd Lénárdarócra költözött a vidék mellett az énekek sem voltak teljesen ismeretlenek számára, hiszen a folklórelemek terjedésének szempontjából igen közel fekszik egymáshoz a két terület. Ekkorra már Árvai repertoárja a maga egészében kialakult és ténylegesen nem bővült új alkotórészekkel. Azonban az (akkor, 2000-s évek első felében) új környezetére dalaiban is reflektált.⁶¹

⁶⁰ VARGYAS 1990: 74—76.

⁶¹ Csernely Lénárdaróccal szomszédos falu. Lásd a szöveggyűjtemányben: 35. dal és 18.3. dal.

Árvai a Hortobágyon több számára új dalt is elsajátított. Az alföldi dialektushoz⁶² tartozó kistáj jellemzőbb elemei harmonikusan beépültek a repertoárjába.⁶³ Az a jelenég, hogy a két dialektusterület dalai zavartalanul, szinte kiegészítve egymást, megférnek egymás mellett egy ember énekanyagában több okkal is magyarázható, mindazonáltal egyáltalán nem meglepő. A kettő régió eltéréseit, különbségeit árnyalja Árvai legtöbbször énekelt műfaja a pásztordal. A műfaj tematikai, formai és előadásbeli sajátosságai nem korlátozódnak egy-egy kisebb, vagy nagyobb zóna határain belülre. Ezt magunk sem foglalhatnánk össze pontosabban, mint ahogyan azt Árvai Sándor tette 2022 szeptemberében: *A zsvánnóta, ugye az olyan vót, hogy ott is zsvánnóta vót, meg itt is zsvánnóta vót ugye.* Bár apróbb táji színezetek felbukkantak Borsodban és Hortobágy környékén egyaránt: *Ott mán máshogy énekelték.* Csak ritkább esetekben fordultak elő markáns eltérések. Ezzel szorosan összefügg, hogy a pásztordal műfaji adottságai mellett repertoár jellegének kialakításában jelentős szerepe volt a kulturális mobilitásnak is. A palócvidék, melybe egyértelműen beletartozik Gömör és Borsod is az Alföld felé nyitott. A magasabban fekvő területekre sok alföldi gyökerű pásztordal jutott el és ragadt meg.⁶⁴ A kultúra mozgását éppúgy elősegítette, hogy pásztorkodás külső feltételeinek hasonlósága, mint a távolabb eső területeken vállalt munka, vagy a vásárok olvasztótégelyszerű alkalmai. Árvai Sándor az említett területek mindegyikén huzamosabb ideig élt és dolgozott, így megvolt a kellő ideje és alkalmi, hogy elsajátítsa és beépítse repertoárjába a helyi *nótákat*, amelyek – mint láttuk – sokkal inkább egy nagyobb massa alkotóelemei, mint szigorúan és hermetikusan elkülönült táji specifikumok. Adatközlőm vokális népzenei ismeretanyagában kettő dialektusterület elemei találkoznak és egyesülnek, bár eltérő arányban, melyet az alábbi ábrával igyekszek szemléltetni.

⁶² VARGYAS 1990: 76—83.

⁶³ Lásd a szöveggyűjteményben: 8. és 10. dal.

⁶⁴ VARGYAS 1990: 74—76.

ALFÖLD

Árvai Sándor juhász dalszövegeiben kettő olyan jellegzetesség mutatkozott, amelyek énekeit elkülönítik társaiétól. A földrajzi és néprajzi vonatkozású lokalizáció után e két ismertetést részletezzük. Rögtön az elején le kell szögezni, hogy egyik aspektus sem kizárólagos. Tehát a repertoárban lehet találni olyan dalokat, amelyekre az alábbiak nem igazak, azonban többségükönél egyik, vagy másik sajátosság megfigyelhető. Továbbá a szövegek mindkét tulajdonságánál meglehetősen elemi szempont az előadó demenciája, ezért azt a későbbiekben külön is tárgyaljuk. Az első jellemző a **variabilitás**. Voigt Vilmos a következőket írta a fogalomról a Néprajzi Lexikonban: „a folklóresztétika kategóriája, a folklóralkotások képlékenysége, amely a → változatok létrejöttéhez vezet, ill. maga a változatok képződésének a folyamata. Megkülönböztethetjük a változatok létrejöttét, ill. a változatok előadása során megfigyelhető változékonyságot, és mindkettőt meg kell különböztetnünk a hivatásos művészet hasonló, de csak látszólag azonos jelenségeitől.”⁶⁵ Árvai esetében az utóbbi az igazán hangsúlyos.

Vargyas Lajos is több írásában foglalkozott a dallam és a szöveg viszonyával, illetve ehhez kapcsolódóan a variabilitással, mely a régi stílusú előadásmód egyik sajátossága. Habár azt inkább a dallamok felől közelítette meg, szöveget sem lehet teljes egészében figyelmen kívül hagyni, így utóbbit is tárgyalta.⁶⁶ Nincsen mód mélyebben ismertetni Vargyas írásait, jelenleg a dolgozat szempontjából releváns részekre hagyatkozom.

Vargyas Lajos „ráhúzásnak nevezte”, amikor a metrikailag azonos, vagy hasonló, de tartalmilag olykor eltérő strófákat ugyanarra a dallamra éneklik. Ez is megfigyelhető Árvainál, ahogy az is, hogy több (egy versszakos) önálló szöveg egy dalban összekapcsolódik. Azonban ez így még kevés. A későbbiekben látjuk, hogy a metrikailag igen különböző versszakok és sorok is megférnek egymás mellett.⁶⁷

A régi stílusú előadásmód a kötetlen siratókban volt tetten érhető a legteljesebben. Egyoldalúan csak a dallam adott, a szöveg valójában nincs, minden alkalommal újra rögtönzik (a

⁶⁵ VOIGT 1982: 474.

⁶⁶ VARGYAS 1990: 140—167.

⁶⁷ VARGYAS 1988: 428—443.

síratóknál a dallamot is gyakran). Itt még nem a ma ismert kötöttebb versszakokról van szó. A változás során a szabad szótagszámú szövegek változásnak kevésbé teret engedő strófákba rendeződtek, mely a dallamokra is hatással volt.⁶⁸ Azonban „olyan esetben, amikor egy-egy régies dalban, különösen balladában fennmarad a régi szabad szótagszám emléke, még megfigyelhetjük azt a rugalmasságot, amellyel a dallam alakítható a különböző hosszúságú szövegekhez.”⁶⁹ Ezt a régi stílusú éneklési mód fedezhető fel Árvai Sándor repertoárjában. Meg kell jegyezni, hogy bár a tényleges kutatás elejétől kezdve sok párhuzamot találtam Sándor bácsi dalai és a régi stílusú éneklési mód szakirodaloma között, de előttem már Bárdosi Ildikó is felhívta a figyelmet erre a „jelenségre”. Korábbi tanulmányában a következőket írta: „Ennek az állapotnak csodálatos példáját őrzik Árvai Sándor dalai, aki egy híres gömri és felső-borsodi juhászdinasztia egyik leszármazottja. A 2000-es évek elején sikerült több alkalommal is rögzítenem repertoárjának egy részét.”⁷⁰ Mivel népdal közlés értéke az elsődleges, a népdal szövege az a belső kifejezés mód, amely az élőbeszédhez hasonló.

De hogyan és miként is jelenik meg a variabilitás a juhászember vokális népzenei repertoárjának szövegeiben? A variálásnak több lehetséges módja is, melyet Tom Burns foglal össze egy 1970-es tanulmányában: *substruction* („elvonás”), *addition* („hozzátétel”), *rearrangement* („átrendezés”).⁷¹ Ahogy majd látjuk mindhárom típus megjelenik Árvai repertoárjában. „Minden egyedi műalkotás megszületésekor »kiválasztódik« a lehetőségek közül, és azok egyetlen »érvényes változataként« teremődik meg”⁷²

Több esetben nem létezik konkrét, kész dalról, amelyeknek a versszakaik szigorú rendben követik egymást. A gondolkodásmódban a dal nem egy zárt rendszer, mely egzakt határokkal és következetes szabályszerűséggel rendelkezik. Az elénekelt *nóták* egy meglévő készletben lévő sorokból és strófákból állnak össze, olykor teljesen spontán módon is. Éppen ezért egy adott dal szövegének rengeteg variánsa képződik. Esetenként (máskor) kettő különböző énekek a szövegei egy közös dalszöveggé olvadnak (minimális számú előadás erejéig). Ami mégis egybetartja az énekeket az tartalmi és logikai, valamint a közös hangulati kapcsolat. A formailag és ritkább

⁶⁸ VARGYAS 1981: 142.

⁶⁹ VARGYAS 1981: 148.

⁷⁰ BÁRDOSI É.N.: 30.

⁷¹ BURNS 1970.

⁷² VOIGT 1972: 200–201.

esetben tartalmilag is egymáshoz kevésbé passzoló versszakoknak egy belső íve van, mely átfogja és valamelyest keretezi is az éneket. Ez a belső ív egy laza kohéziós erő. Szakmai terminussal élve Sándor bácsi dalainak nagyobb része kontaminált (összeénekelt) dalként is felfogható.⁷³ Vagyis az egyes szövegeket tartalmi, hangulati közösségük kapcsolja egybe. „Kontaminációt idézhet elő: egy kedvelt dallam, ill. ritmusforma; a különböző dalstrófák hangulati azonossága, az alkalom aktualizáló ereje; az énekes asszociációi és sok esetben a gyűjtő, lejegyző, kiadó tévedése.”⁷⁴ Jelen esetben az utolsó lehetőségtől eltekintve majdnem az összes kiváltó ok különböző arányban, de relevánsnak számít. A kontamináció egy másik oka, hogy egy dallamra számos versszak is ismeretes.⁷⁵ Árvai pedig, mintegy nagy halmazként kezeli és folyamatban énekli a strófákat. A szöveg fontosabbá válik a dallamnál. Bár nem elválasztható a kettő egymástól, mégis a szöveg és a jelentése az elsődleges.

Képletesen megfogalmazva egy ruganyos lánc fűzi össze a heterogén strófákat és sorokat. Ez engedi és eredményezi, hogy az énekek alkotóelemei szabadon kapcsolódjanak egymáshoz a minimális kötöttségek mellett. A verssorok és strófák cserélődése általános a repertoárban. Ennek következtében gyakran kezdő szakaszok egy másik előadás alkalmával, az újabb variáns közepén, vagy éppen a végén kerülnek megfogalmazásra. Az egymás mellé illesztett versek sorrendjét szinte kizárólag a logika, az értelmes tartalmi jelentés, illetve néha a metrikai egyezés, azonos dallam alakítja. (Utóbbiak egyáltalán nem meghatározóak és nélkülözhetetlenek.) A versszakokhoz hasonlatosan a sorok is ugyanilyen jelleggel cserélődnek és csatlakoznak egymáshoz. Az előadói szabadság és a nyitott kohézió miatt a „többnyire” strófazáró sorok nem egyszer nyitósorokká válnak. Van példa olyan pásztornótára is, melynek első verse mindannyiszor változott a különböző időben készült gyűjtések során.⁷⁶ Tette mindezt úgy, hogy a kezdősorok a további két előadásban simulékonyan illeszkedett a strófa más részeibe. Túlzás lenne azt állítani, hogy minden éneklés alkalmával egy új variáns képződik, de sok esetben friss kapcsolódások jönnek létre. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető, hogy az idős pásztorember dalszövegei formailag rendkívül változatosak.

⁷³ ORTUTAY 1959; VOIGT 1966; KÜLLŐS 1970.

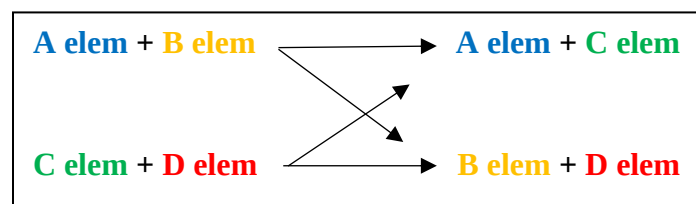
⁷⁴ KÜLLŐS 1980: 255—256.

⁷⁵ „Csinos” Molnár Imre hortobágyi pásztor a vele készült gyűjtéseim folyamán többször megfogalmazta egy-egy ének kapcsán, hogy „ez még van tovább is”, „ez mind ugyanarra a dallamra megyen”, „ezt énekelheted ameddig akarsz”, stb.

⁷⁶ Lásd a szöveggyűjteményben: 4. dal.

Ugyanakkor megfigyelhető az előbb említett belső összetartó ív mellett, annak hiánya is. Az egymáshoz illesztett versszakok és sorok formai egyezése mellett a tartalmi kapcsolat is részlegesen, vagy teljesen megszűnik. A fent említett laza kohézió sem tartja össze a dalt, így azok összességében értelmetlen sorok kapcsolódási lánc. A változatképzést itt egyértelműen a demencia eredményezi. Ez relevanciájából semmit nem von le, „teljes értékű változat” képződik. Természetesen nem lehet és nem is kell figyelmen kívül hagyni az öreg juhász idős kori betegségét. Viszont azt kontextusában kell látni és (jelen írásban) láttatni. Esztétikai nézőpontból ugyan értéke csökken az ilyen daloknak, de a kutatónak és a néprajzosoknak nem értékelnie kell, hanem értelmezni!

Visszatérve adatközlő szövegeinek komponenseihez. Ezek között akad hasonló és egymástól igen eltérő is. Azonban, ha valamilyen módon össze lehet illeszteni a darabokat a külső megjelenésükből fakadó különbség másodlagossá válik, vagy teljesen eltűnik. Ezzel párhuzamosan pedig megszűnik a belső laza kohézió, amely adott időtartamra összetartja a dalt szövegének egészét. A viszonyítást, ezzel pedig a viszonylagosságot nem kerülhetjük el, hiszen a variánsok egymáshoz képest nyernek értelmet (jelen kutatásban mindenképpen). Egy dal két alkalommal *danolt* variánsának alkotórészei nem feltétlen, sőt meglehetősen ritkán egyeznek meg. Különbő alkalomkor kettő elem („A” és „B” versszak) más egységben és konstrukcióban tűnik fel. Az vonzás törvénye alapján míg „A” elemhez hozzákapcsolódik „C”, addig a „B” a „D” összetételének válik részévé.⁷⁷

Bár lehet, hogy az építőanyag (strófák, sorok) szinte ugyanazok és nem is csak hasonló, mint egy másik alkalommal, előfordul, hogy két darab elmarad, vagy éppen hozzátevődik az építményhez (ének). Másik esetben két változat részei akár ugyanazok az elemek is lehetnek, de

⁷⁷ ORTUTAY 1959

sorrendjük jellemzően változik, azonfelül kapcsolódásaik is módosulhatnak. Konkretizálva: két előadás során megegyező versszakok különféle egymásutániságát láthatjuk, olykor egy strófát megbontva, az így keletkezett sorokat különböző helyeken felhasználva.⁷⁸ A zsákban, tehát Árvai Sándor repertoárjában megfigyelhetőek jellemző kapcsolódások és olyan alkotások, melyek alig változnak. Éppen ezért fontos újfent hangsúlyozni, hogy a variabilitás nem érvényes az egész dalkészletre. Némely dal elemi stabilok, a motívumok, formulák nem elválaszthatóak egymástól. A szövegsorok szintjén általában kettő fűződik össze, ezáltal létrehozhat egy zártabb szerkezetet. A demencia folytán egyes elemek úgyis kapcsolódhatnak, hogy összképük csak egymásra halmozott építőkockák összessége. Ámbár ezesetben is rendkívül változatos formák születhetnek, eredőjük nem az ösztönös, vagy tudatos alkotói képesség, tehetség hanem sokkal földhözragadtabb vonás, a felejtés és a zavarosság. Ezek a dalok is a készletbe tartoznak, a kutató szempontjából mégis elkülönítendőek ezeket. Amennyiben a marginalizálás tudatos és nem egyezik meg a teljes figyelmen kívül hagyással, úgy a kutatásnak nem válik hiányosságává.

A magyar népköltészet alapvető formai eleme a rím, mely a zeneiséget hivatott erősíteni. Már az XIX. századi gyűjtések óta ismert és elterjedt a lírai daloknál. Túlnyomórészt ragrímek és asszonáncok adják az összecsengést, de alliterációk, vagyis betűrímek és bonyolultabb szerkezetek is fellelhetők. A régi stílusú balladákban még nagyobb számmal találhatóak rímtelen, vagy csak kevés rímet tartalmazó szövegeket.⁷⁹ A vizsgált repertoárban a korlátok minimalizálását és a variabilitás maximalizálását a dalszövegek rímelési mintái is segítik. Pontosabban megfogalmazva a rímek hiánya. Árvai Sándor több esetben nem igazodik rímekhez. A dalszövegek sorainak (főként végén) nem feltétlenül azonosak a magán- illetve mássalhangzók. Fontos megjegyezni, jelen esetben sincs kizárólagos szabály arra nézvést, hogy mely daloknál marad el a rím. Egynéhányat ki lehet emelni, amelyeknek előadott variánsaiban nagyobbbrészt hiányzik ez a formai elem. Itt vissza kell utalnom az előző bekezdésekben tárgyalt legó-metaforára. Olykor kettő, egymással nem rímelő sorok egy elemmé kapcsolódtak össze, melynek következtében az adott strófa, vagy ének folytonosan e rögzült formai részlettel kerül prezentálásra. A rímek hiátusának a másik példája, amikor az eredő a kialakult állandósággal ellentétben a pillanatnyi megfogalmazás, mely szoros összefüggésben áll Árvai Sándor dalkincsének egy másik ismérével az improvizációval. Sándor bácsi nem korlátozza magát folyamatosan – az egyébként magukat adó –

⁷⁸ Lásd a szöveggyűjteményben: 7. dal

⁷⁹ BANÓ 1983: 46.

rímekhez. Helyette a saját igényeinek megfelelő szót, vagy kifejezést szövi bele egy-egy *nótába*, amely nem mindig igazodik a hangzati hasonlósághoz. Ezzel óhatatlanul együtt jár az időnkénti „hibázás”. Vagyis egy oda nem illő, vagy a kontextustól eltérő, így értelmetlen szóhasználat. De ez nem sűrűn fordul elő. Újfént csak számolni kell a demencia hatásával, ami megnehezíti a tisztán látást e témában (is). Kétségtelen, hogy a felejtés olykor előidézi a szövegbe nem teljesen „belesimuló” szavak használatát, de általában ez inkább színesíti, mintsem megakasztja az éneket. Ugyanakkor tudatosítani kell a demencia ilyen jellegű hatását.

Árvai Sándor repertoárjának rímtípusainál figyelni kell a már fentebb bemutatott laza szerkesztési elvére. Ugyanis inkább egy-egy strófa rímképleteit és fajtáit tudjuk vizsgálni, amikből számos különböző dal és azok variációik épülnek fel. Tehát egy *nótán* belül többféle rím jelen lehet. Az elhelyezkedést tekintve többségében végrímekről beszélhetünk. Leggyakrabban a páros rímek (a a b b) fordulnak elő, egy, vagy kettőszótagos asszonánc rímképletek formájában. A tiszta rím, vagyis, amikor a magánhangzók mellett a mássalhangzók is megegyeznek kevésbé gyakori, de találunk erre is példákat.⁸⁰ Ennek egyik fajtája az önrím csak elvétve jelenik meg, melynél ugyancsak a kétszótagos egyezés a jellemző. A magyar nyelv sajátosságai miatt általában és Árvai szövegeiben is elterjedtek a rag- és képzőrímek. A párosrímek mellett szerkezetileg a visszatérő (a a x a) és bokorrím (a a a a) is feltűnik. A végrímeken kívül elvétve a belső rímek is akadnak egy-egy versszakban, amikor egy verssoron belül (közepén és a végén) két összeecsengő szó van. Az általában sorok elején létrejövő betűrím, más néven alliteráció szinte egyáltalán nincs jelen az énekekben.

A jellemző változékonyságot nem elsősorban a rímek elmaradása eredményezi, mivel az közel sem terjed ki az egész repertoárra, azonban gyakorta képez változatokat. Viszont Árvai dalanyagának egyik jellemzője és sajátossága. Ez a formai különállás még inkább szemléleti a dalok parlando rubato stílusú előadását.

Árvai Sándor nem csak a rímeket kezeli kötetlenül, hanem a sorok hosszát és számát és a strófák szótagszámait is.⁸¹ Ebben az esetben is vannak általánosabb minták, ahol nem mindig változik érdemlegesen a sorok hossza, vagy száma. Ahogy a teljesen egyedi és egyszeri

⁸⁰ Továbbra sem kívánok esztétikai jellegű állásfoglalást tenni, így a rímek szép és esetleges példáit egyaránt nem minősítem.

⁸¹ BÁRDOSI É.N.: 31.

megoldások is jelen vannak. Alkalomadtán egy dalon, de még egy strófán belül is lehetnek eltérések a sorok hossza, ritkábban a sorok száma között. Ennek a szabadságnak köszönhetően az élő szóhoz közelebb álló éneklést tapasztalhatunk. Továbbá az egyén, tehát Sándor bácsi célzottabban és pontosabban tudja kifejezni gondolatait egy *nóta* mint eszköz nyújtotta keretrendszeren keresztül. Ahogy már szó volt róla, Árvai Sándor dalai elemekből állnak össze. Ebből következik, hogy az egyes elemek külső formai jegyei nem feltétlenül egyeznek meg. Mivel olyan strófák is követhetik egymást, melyek csak tartalmilag konvergálnak egymás felé és a belső kohézió miatt képesek egy egységet alkotni, ezért eltérő adottságokkal is rendelkeznek. Itt Árvai oly módon passzívnak minősül, hogy „csak” szerkesztési módja eredményezi a (formai) változatosságot. Konkretizálva: egy dalban megfér egymás mellett a 2 soros és 4 soros versszak, ahogy egy strófában a 10, 11, illetve 8 szótagú sorok.

Árvai Sándor *nótáinak* többsége 4 soros versszakokból áll össze (ahogy a legtöbb magyar népdalnál is), de előfordulnak 2 sorosak is, 3 sorosak csak ritkább esetekben elvétve.⁸² Egy dalon belül a strófák sorainak száma általában megegyező⁸³, még ha a szótagszám teljesen különbözik is. De megtalálhatóak egy dalon belül eltérő számú strófák is.⁸⁴ Az ismétlésekre énekelt sorpárok nem számítanak külön szakasznak. Ez visszavezethető a kötetlenségre és az improvizációra. Az rögtönzésen kívül a sorismétlés is eredője lehet a különbözőségeknek, amiből kifolyólag 5, vagy 6 soros strófák is kialakulhatnak, (Ködellik a Mátra, Vidróczki). Ebben az esetben általában a második és negyedik sor lesz ismételve, viszont az esetleges, hogy az adott dalban hányszor és mely strófájában kerül sor erre. Akad arra is példa, hogy egy versszakon belül, csak egyik említett sor duplázódik.⁸⁵ A sorismétlés következtében meghosszabbodott szakaszok tartalmilag nem megegyeznek a 4 soros változatukkal, nem hordoznak új információt.⁸⁶

A repertoárra jellemző még a többlet (sorok,) szavak és szótagok beszúrása a sorba. Ezzel megnövekszik az adott sor hossza, metrikája és ritmusa is egyaránt. Árvainak nem jelent gondot egy kiugróan magas szótagszámú sor a többi egymással megegyezőhöz képest. A dallamot ilyenkor a szöveghez igazítja, formálja. Ugyanez a technika figyelhető meg a plusz sorok esetében is. A

⁸² VARGYAS 1990: 140—167.

⁸³ VARGYAS 1988: 473.

⁸⁴ Lásd a Szöveggyűjteményben: 4. dal.

⁸⁵ Lásd a Szöveggyűjteményben: 29.; 12.2. dal.

⁸⁶ KATONA 1975: 515.

varibilitást ez tovább növeli, hiszen egy-egy kivételtől eltekintve egyáltalán nem találunk precedenst kettő különböző előadásban ugyanolyan betoldásra. Fontos hangsúlyozni, hogy az ilyen jellegű formai kötöttségek mellőzése egy dal egészére is hatással van. Emiatt nem lehet formailag egységes teljes szövegről még egy dal kapcsán sem.

A strófákat tekintve Árvai Sándor dalaiban egy versszakon belül alapvetően izometrikus sorok találhatók, de a tárgyalt szabad szerkesztési módból és az improvizációból kifolyólag gyakran billennek át a heterometriába. A repertoár valamennyi eleme jellemző szótagszámai besorolható a 6, 8, 10, vagy 11 szótagú dalok közé. A szabad alkotásból és variálásból fakadóan viszont az énekek bizonyos részei gyakorta eltérnek a leírt számoktól. A fő iránytól differens és megnövekvő szótagszámú *nóták* okait három csoportba oszthatjuk. Az előzőekben már ejtettünk szót róla, hogy némely esetben egyes sorpárok, vagy a rímek elmaradása vagy állandósulhatnak.

1. Ehhez hasonlóan akadnak olyan bővítések, melyek változatlanul szerepelnek a variánsokban. Korábban ezek is szabad rögtönzésből jöttek létre, ám az évek folyamán összeragadtak és ily módon be is rögzültek.
2. De a gyakoribb eset, amikor Árvai Sándor improvizálva, az éneklés közben told be többlet szótagokat, vagy szavakat. Kibővíti sor hosszát, ezzel olykor, bár érdemben nem feltétlenül ad hozzá az ének egészéhez, még több információt és részletet belesűrítve a szövegbe. Ezt mindenképpen elősegíti és mintegy támogatja is a parlando stílusú előadási mód.
3. Ha nem is hangsúlyosan, de itt is meg megemlítendő más metrikájú szövegek egybeolvadása, ami egy dalon belül kettő-, néha háromfajta szótagszámot is felsorakoztathat. Csak a harmadik fajtánál találhatók kialakult sortípusok, az előző kettőnél (még ha mára állandósult is), Árvai teljesen a maga igénye és tetszése szerint formálja az adott sort, sorokat.

Végül röviden ki kell térni egy olyan aspektusra is, amely befolyással van a szótagszámokra és egyúttal át is vezet bennünket a repertoár következő főbb jellemzőjére. Árvai Sándor előadásai alkalmával többször is alkalmaz „bevezető” hangokat, vagy felkiáltó szavakat a dalok elején, vagy közben. Leginkább a „*jaj*” és „*hej*” szavakat használja, de természetesen más hangok, szócskák is elődörögnek. Az efféle éneklés egyáltalán nem példa nélküli. Horpácsik János, szatmári-beregi pásztor szinte az össze nótáját az „*aszondja*” szóval kezdte meg.⁸⁷ Ez ugyancsak a korábban említett régi stílusú éneklési mód egyik sajátossága. Főként az első strófánál, tehát az egész dal

⁸⁷<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJob3JwXHUwMGUxY3NpayBqXHUwMGUxYm9zIn0>.

elkezdésénél gyakoriak, de más későbbi versszakokban is feltűnhetnek, akár a sor közepén is. Bár szinte teljesen összeolvadtak az adott sorral, mégsem tartoznak szervesen össze. Hiányuk nem venne el az ének teljességéből, jelenlétük többletként értékelendő. Ebből kifolyólag aprózást, vagy sűrítést is előidézhetnek. A dallam kétféle képpen tud viszonyulni a szóban forgó hangokhoz és szavakhoz. A jellemzőbb, hogy a szótagszám növekedését követve igazodik hozzá, vagy kvázi dallamon kívül és anélkül hangzanak el.

Árvai Sándor repertoárjának másik jellemzője az **improvizáció**. A korábbiakban már több helyütt érintettem, de érdemes a középpontba helyezvén külön is írni róla. Az improvizáció(s) készség szoros összefüggésben áll a variabilitással és az utóbbi időben a demenciával is. Mindezt tudatosítva és rögzítve kell hozzáállni a tárgyalt szegmenshez. A változatossággal együttesen a rögtönzés sem tekinthető érvényesnek Sándor bácsi dalkészletének egészére nézvést, ugyanakkor nem tagadható el és fontos aspektus.

Az adott pillanatban való megfogalmazást többkiváltó oka is lehet. Az idős korral egyre gyakoribbak a dalszövegek, vagy részeinek elfelejtése.⁸⁸ Ráadásul a demencia még inkább felnagyítja és tovább megnehezíti az emlékezést. De ettől elvonatkoztatva is adódhatnak megakadások az éneklés közben. Árvai a problémát elkerülendő a rögtönzéshez folyamodik. Így csak a legritkább estekben tapasztaltam tényleges leblokkolást és az énekelt dal félbehagyását adatközlőm részéről. Helyette a szituációban benne élve, a szöveg témájához kapcsolódóan korrigálja magát. Ilyen estekben gyakorta eltér a szótagszámtól, jellemzően hosszabban fejezi ki magát, mint a szöveg többi sorában. Sándor bácsi ugyan elvétve törekszik a rímre, tehát a kiesett egy, vagy két sort összezsengő szavakkal alkossa újra, ez nem mindig sikerül, de sokszor nem is cél. Értelemszerűen van precedens arra is, hogy a beemelt részletnek nincs értelme a kontextusában, vagyis értelmetlenné válik a dal. Többször ez rendkívül apró dolgokon múlik: az alany számának és személyének egyeztetése, vagy toldalékolás. Egy dalban maximum egyszer fordul elő a megakadás és annak helyesbítése. Végeredményben maga a dal előadása folytonos, mivel valamilyen formán Árvai szinte mindig továbbszövi, de az eredeti keretektől való elszakadás érzékelhető.

Árvai Sándor néhány dalánál az improvizáció szerepe megnövekszik és központi szegmensé válik. (Debrecennek van egy vize, Lóra csikós lóra) A szövegek felépítése fixált

⁸⁸ Árvai Sándoron kívül több adatközlőm is említette.

pilléreken alapszik, melyek lényegesen nem változnak.⁸⁹ Ezek főként térbeli, esetleg időbeli jelölések, megnevezések, illetve bizonyos történések és cselekmények.⁹⁰ Körük épül improvizatíván a *nóta* többi része. A „tartó oszlopok” közötti szövegrészt Árvai az adott pillanatban fogalmazza meg többnyire, a dal témájának megfelelő keretek között. Úgyis tekinthetünk erre az esetre, hogy az éneknek van egy szüzséje, amely kijelöli a tartalmat, ezzel együtt a rögtönzés határait is. De fennmaradó helyeket előbeszédszerűen tölti fel. Az ily módon megfogalmazott szakaszok igen változatosak formailag. Eltérő szótagszámúak, de olykor a sorok száma is különbözik az egyes strófákban. Asszonánc rímek jellemzőek, de nem elmaradhatatlanok.

A dalokban a rögtönzés megjelenhet „magától” is. Tehát nem feltétlenül húzódik egy jól beazonosítható és kimondott motiváció. Árvai Sándor szövegalkotási szabadsága tűnik ki ekkor. Az improvizáció ezen fajtáját kettő további csoportra bonthatjuk. 1. Az első eset majdnem teljesen megegyezik a megakadások korrigálásával. A különbség csupán annyi, hogy Árvai Sándor itt nem egy kiesett szakaszt helyettesíti saját megfogalmazásával. A rögtönzés legtöbbször csak egy-egy sor erejéig tűnik fel. Bár csak közvetve kapcsolódik ide, nagyságrendi keretei és hasonló jellegéből fakadóan szót kell ejteni a strófák, vagy sorok közé, illetve a dal elejére, vagy végére betoldott dallam nélküli értelmező, kiegészítő mondatokról. Nem túl gyakoriak, de a korábbi, más gyűjtők által készített és saját felvételeken is feltűnnek a dalszöveget magyarázó, vagy ahhoz kapcsolódóan asszociatív megnyilvánulások.⁹¹ 2. A másik csoportba olyan *nóták* tartoznak, melyek teljes egészében, vagy túlnyomó részt improvizált szövegek. Árvai a készletében található elemekből éppen úgy táplálkozik, mint a pillanatnyi alkotásmódból. A tárgyalt dalok jellemzően egy-egy szakaszból állnak. A hosszú több versszakos énekekre nincsen példa. A hosszúságukból fakadóan (is) tartalmukban egy téma jelenik meg.

Árvai Sándornál az utóbbi időben kialakult demenciának egy érdekes kettős hatása figyelhető meg a rögtönzést vizsgálva. A felejtés miatt már nem emlékszik a dal pontos szövegére, így abból kiindulva, vagy azt átalakítva improvizálja saját variánsát. Ezekben tisztán felismerhető a „kiindulási alap”, viszont a végeredmény összességében nagyon különböző. Formailag csak kevés egyezés van a két variáns között. Az ének tartalmi azonossága változó: előfordul, hogy a

⁸⁹ Lásd a szöveggyűjteményben: 8. és 12. dal.

⁹⁰ RUDASNÉ BAYCSAY 2016: 27.

⁹¹ MAGYAR 2022: 33; 84.

főbb motívumok megőrződnek, mint a fent említett *pillérek* esetében, de gyakori a nagyfokú, vagy akár teljes jelentésbeli eltérés a változatok között.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben Árvai Sándor juhász egyéniségét és vokális népzenei repertoárját vizsgáltam. Igyekeztem az adatközlő és dalainak hátterét is megvilágítani, azokat kontextusukkal együtt bemutatni. Árvai *nótái* elsődlegesen a variabilitásuk és régi stílusú előadásuk miatt térnek el több pályatársának hasonló repertoárjától. Emellett munkám alanyának improvizációs készsége is figyelemre méltó. Nem szabad elfelejteni, hogy az időskori demencia kihat a dalokra és az éneklésre, így a dalkincs és vizsgálata kapcsán e tényezőt sem lehet elhanyagolni. Bár jelentős mennyiségű forrásanyag állt rendelkezésemre, még mindig nem tekinthető teljesen elegendőnek. A források kiegészülésével több eddig ismertlen aspektus is felszínre kerülhet, illetőleg az eddigiek megerősítést nyerhetnek. A kutatás még a következő időszakban is folytatódik, melynek fő célja a meglévő anyagot további, részletező adalékokkal ellátni és az összképet pontosítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Felhasznált irodalom

AGÓCS Gergely

- 1997 „Egy szürke, meg egy hamuszín galamb” - A hagyományos szellemi kultúra egy nógrádi magyar pásztor életében. (szakdolgozat: ELTE BTK Folklore Tanszék)

ASADOWSKIJ, Mark

- 1926 Eine sibirische Märchenerzählerin. Helsinki: FFC, 68.

BANÓ István

- 1983 Szövegváltozatok egy népdalgyűjteményben. *Ethnographia* 94. évf. 36—50

BARSI Ernő

- 1984 *A zene egy sályi pásztor életében.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

BÁRDOSI Ildikó

- É. N. *A magyar népi éneklés, avagy a természetes hang művészete.* H. N.

BÉRES András

- 1967 *Rozsályi népmesék.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

BÉRES István

- 2007 Fotózás a terepen. In: KOVÁCS Éva (szerk.) *Közösségtanulmány.* 317–331. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

BICZÓ Gábor

- 2014 *Mese és társadalom - Ámi Lajos, egy cigány mesemondó élete és műve.* Debrecen: Didakt Kft.

BURNS, Tom

- 1970 A Model for Textual Variation in Folksong. *Folklore Forum* 3/2, Bloomington: Indiana University Press.

DANKÓ Imre

- 1973 A magyar vásárok funkciói. In: Bencsik János (szerk.) 155—168. Hajdúböszörmény: Hajdúsági Múzeum Évkönyve 1. g

DÉGH Linda

- 1960 Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia*, 71. évf. 1. sz. 28–44.
- 1995 *Narratives in Society: A Performer-centered Study of Narration*. Bloomington: Indiana University Press.

DOMANOVSKY György

- 1983 *A két Kapoli*. Budapest: Corvina Kiadó.

ERDÉSZ Sándor

- 1968 *Ámi Lajos meséi I-III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FÜGEDI János—VARGA Sándor

- 2020 A magyar néptánckutatás régi és új útjai. *Ethnographia*, 131. évf. 2. sz. 205—208.

GEDEONNÉ DALLOS Rita

- 2020 A demenciaellátás innovatív irányai. *Máltai Tanulmányok* 4. évf. 4. sz. 94—107.

JUHÁSZ Ágnes

- 2018 *Demencia-szakápolás. Érezni. Érteni. Tudni!*. Budapest: Balassi Kiadó.

KALLÓS Zoltán

- 1973 *Új guzsalyam mellett*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

KATONA Imre

- 1981 Rabének. *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. 294—295. ORTUTAY Gyula (főszerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1970 A magyar népi líra tartalmi-tematikai tagolódása. *Ethnographia* 81. évf. 288—307
- 1975 „Édesanyám rózsafája...” Egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai. *Ethnographia* 86. évf. 4. sz. 491—520.

KÁLMÁNY Lajos

- 1914 *Hagyományok. Mesék és rokonművek* I-II. Szeged: Néphagyományokat Gyűjtő Társaság.

KESZEG Vilmos

- 2008 A lokális ballada. In: JAKAB Albert Zsolt—SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.) *Kultúrakutatások és értelmezések*. 109-144. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

KOVÁCS Éva

- 2007 Interjú módszerek és technikák. in: UŐ. (szerk.) *Közösségtanulmány*. 269—277. Budapest—Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

KRIZA Ildikó

- 1983 Epikus énekköltészetünk a századfordulón. *Ethnographia* 94. évf. 207—215.

KUNKOVÁCS László

- 2007 A hídi vásár melléke. *FolkMagazin* 14. évf. 3. különsz. 18—23.

KÜLLŐS Imola

- 1970 Kísérlet a magyar népköltészet szerelmi dalainak tipologizálására. In: ORTUTAY Gyula (szerk.) *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IV. 127—146. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1980 Kontaminált dal. *Magyar Néprajzi Lexikon* III. 255—256. ORTUTAY Gyula (főszerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó

MAGYAR Zoltán

- 2022 *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán.* Budapest: Balassi Kiadó.

MARTIN György

- 1977 A magyar néptánc kutatás egy évtizede. (1965—1975). *Ethnographia* 88. évf. 1—4. sz. 165—183.
- 2004 *Mátyás István 'Mundruc'. Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata.* Budapest: Planétás.

NAGY Zoltán

- 2017 Konfliktus és terepmunka. *Ethno-Lore* 34. évf. 129—145.

ORTUTAY Gyula

- 1940 *Fedics Mihály mesél.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1959 Variáns, invariáns, affinitás. *MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei.* 3—4. sz. 195—239.

PAKSA Katalin

- 2014 *Énekeltem én....* Gödöllő: Premontrei Szent Norbert Gimnázium, Egyházzenei Szakközépiskola és Diákotthon

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 1977 A gömöri magyar pásztorkodás. *Ethnographia* 88. évf. 2—3. sz. 392—411.
- 2000 Pásztornemzetségek, házasodási kapcsolatok. In: SÁRKÁNY Mihály—SZILÁGYI Miklós (szerk.) *Társadalom. Magyar néprajz nyolc kötetben* VIII. 129—130. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PAPP József

- 2008 *Hortobágy.* Debrecen: Magyar Néprajzi Könyvtár.

PESOVÁR Ferenc—UJVÁRY Zoltán

1977 Aratóünnep. *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 134. ORTUTAY Gyula (főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.

RAFFAI Judit

2001 *A mesélő ember*. Budapest: Osiris Kiadó.

RUDASNÉ BAJCSAY Márta

2016 „Folyosóról folyosóra”, *a variánsok útvesztői között*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

SZABADFALVY József

1980 Magatartási juhászat. *Magyar Néprajzi Lexikon* III. 483—484. ORTUTAY Gyula (főszerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÁRKÁNY SZŰCS Ernő

1977 Egyéniségkutatás. *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 643. (főszerk.) ORTUTAY Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÓTH Lilla

2020 A pásztordalok hagyományozódása és változásai a balmazújvárosi Németi családban. *Néprajzi Látóhatár* 19. évf. 3—4. sz. 24—58.

TÖNNIES, Ferdinand

2004 [1887] *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.

UJVÁRY Zoltán

1977 *Gömöri népdalok és népballadák*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

VARGYAS Lajos

1981 *A magyarság népzeneje*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat.

- 1988 Variálás és fölépítés; A forma külső keretei. In: ISTVÁNOVITS Márton (szerk.) *Népköltészet. Magyar néprajz nyolc kötetben* V. 428—443; 473 Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1990 A magyar népzene dialektusterületei; Szöveg és dallam kapcsolata; Variálás—népi alkotásmód; In: HOPPÁL Mihály (szerk.) *Népzene, néptánc, népi játék. Magyar néprajz nyolc kötetben* VI. 63—95; 132—139; 140—167. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VOIGT Vilmos

- 1966 A variáns, invariáns és affinitás fogalmainak definíciója. *Ethnographia* 66. évf. 138—138.
- 1972 *A folklór alkotások elemzése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1982 Változékonyság. *Magyar Néprajzi Lexikon* V. 474. (főszerk.) ORTUTAY Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Internetes és más források

CSÉKE Zsolt

- 2009 *A Hortobágy Örökös Pásztora*. (portréfilm)

Kéziratok

- 1954 HUN-REN BTK ZTI Akt. 355. 1n—22n
- 1955 HUN-REN BTK ZTI Akt. 438.
- 1984 HUN-REN BTK ZTI Akt. 1102.
- 1989 HUN-REN BTK ZTI Akt. 1251.
- 2003 HUN-REN BTK ZTI Akt. 1728.

<https://beta.folkloradatbazis.hu/place/CDD6188C-58DD-4576-A1CA-313180219605>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

https://beta.folkloradatbazis.hu/search-result?pattern=*simon%20j%C3%A1nos*. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJob3JwXHUwMGUxY3NpayBqXHUwMGUxbm9zIn0>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

<http://nepmuveszestesterei.hu/index.php/dijazottak-neve/117-horpacsik-janos>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

<https://www.pavavedjegy.hu/papp-laszlo/>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

https://www.youtube.com/watch?v=7zvmThl_0ZI&list=PLCA7F1183847529CB&ab_channel=soidus.

https://www.youtube.com/watch?v=0H_rYvP12qE&ab_channel=HUNGARIANandotherTRADITIONS. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

<https://www.youtube.com/watch?v=Ua9S7j7pkRY>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

https://www.facebook.com/profile.php?id=100068077265825&locale=hu_HU. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

https://www.facebook.com/zsrepasy/videos/10156726179301221?locale=hu_HU. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJob3JwXHUwMGUxY3NpayBqXHUwMGUxbm9zIn0>. Utolsó megtekintés: 2025. 01. 12.